ڕۆشنبیریی دوای ڕاپەڕین
لەبەردەم شیعرو دیاردەکانیدا

پێشڕەو عەبدوڵڵا

ئایا شیعر لەکوێوە دێت؟ ئایا شیعر تەعبیر لەچیی مرۆڤ دەکات؟ ئایا بۆ گەڕان بۆ چییەتی شیعر بچینە کوێ؟ ناو شیعرەکان یان ناو مرۆڤ؟ شیعر چیی هەڵگرتووە بۆ مرۆڤ؟ شیعر لە جەوهەری خۆیدا چییە؟... ئەمانەو [illegible] بۆخەمی ئەم باسەن و هەوڵدەدەین سەرچاوەی ڕەسەنی شیعر دیاری بکەین، دواجاریش ئەوەی بزانین شیعر چییە؟ بۆ ئەمەش سەرەتا کۆمەڵێك چەمك هەن کە وابەستەن بە باسەکەوە دەبێ ڕوونیان بکەینەوە. دواتر دێین بەم چەمکانە مەبەستەکانی خۆمان ڕۆشندەکەینەوە. هاوکات ئەم باسە پاشکۆیەکی لەگەڵە، کە تایبەتە بە خوێندنەوەیەکی ڕۆشنبیرییانەی ڕۆشنبیری کورد دەربارەی شیعرو دیاردەکانی بۆ ئەوەی کە بتوانین زەمینەی ئاشکرابوونی چەمك و دیاردەکان بسازێنین، ئەمەش بە تەنها بۆ ئەوەی چەمك و دیاردەکان خۆیان شاهیدی بدەن لەسەر چییەتی خۆیان.

1-بەدەنگەوە هاتن:

سەرەتا بیرمان کردەوە کەوا (تووش هاتن) بەکار بهێنین، بەلاّم کاتێك لەناو فەزای ئەم بیرکردنەوەیەدا بووین. (بە دەنگەوە هاتن) بە بیرماندا گوزەری کردو حاڵەتەکەی لەناو خۆیدا وەك بیرکردنەوەیەك هێشتەوە. (تووش هاتن) هەمیشە ئەگەری خراپی هەیە بۆ مرۆڤ، وەك ئەوەی تووشی نەخۆشی هات. بەلاّم بەدەنگەوە هاتن حاڵەتی رزگارکردنی مرۆڤە لە بێئومێدییەکی قارسکەردا. ئەوەشی لێرەدا کارایە بیرکردنەوەیە. ئەو جۆرە لە بیرکردنەوە کە هەمیشە رزگارکەری مرۆڤە کە توانای بە دەنگەوە هاتنی هەیە.

یانی چی بیرکردنەوە بەدەنگ مرۆڤەوە دێت؟ دیارە مرۆڤ بەردەوام لەبەردەم ئەوەدایە کە بیربکاتەوە کە چۆن و باشتر لەواقیعدا بمێنێتەوە. راستیی ئەم بیرکردنەوەیە وابەستەیە بەدەرەوەی مرۆڤەوە. واتە مرۆڤ لەژێر کاریگەریی دەرەوەی خۆیدا ناچارە بیر لە واقیع بکاتەوە. بیربکاتەوە برسیو رووت نەبێت. دواجاریش بگاتە پلەی رەمزی واقیع و کۆمەڵگە. ئەم جۆرە لەبیرکردنەوەیە مرۆڤ دەباتە ناو (ون) بوونەوە، چونکە مرۆڤ لە دەرەوەی گیانی خۆیدا پابەندە بەشتەکانی دەرەوەی خۆی، هەر بۆیە ئەوانیش بیرکردنەوەی پێ دەبەخشن و لێشی دەستێنن، واتە مرۆڤ پەرت دەبێت. لێرەدا دەتوانین (تووش هاتن) بەکار بهێنین، چونکە مرۆڤ بەردەوام لەخەتەری ونبووندایە. لێرەدا مرۆڤ ناچاری گەرانەوەیە بەوەی نەکەوێتە ناو ونبوونەوە. ئەمەش ئەوکاتەیە مرۆڤ بەرەو پیری (بوون) دەروات. ئەم بەدەنگەوە چوونە بۆ بەدەنگەوە هاتن سەرەتای دەسپێکردنی ژیانی مرۆڤە. بەلاّم ئاخۆ خودی (بەدەنگەوە هاتن) چییە؟. بەدەنگەوە هاتن، جەمسەرێکی دیکەی هەیە ئەویش بە دەنگەوە چوونە. چونکە بەبێ بوونی ئەم بەدەنگەوە چوونە، کە مرۆڤ تێیدا ئازادە لەکردن و نەکردنی، بەدەنگەوە هاتن بەسەر مرۆڤدا دەگوزەرێ و هەر بە پەتێتیی خۆی دەمێنێتەوەو نایەتە ناو عالەمەوە. لەگەڵ ئەمەشدا (بەدەنگەوە هاتن) لەکاری خۆی راناوەستێ. یانی بوونی وابەستە نییە بەبوونی بەدەنگەوە چوونەوە، بەلاّم لێرەدا هەر لە ناو عەدەمدا کە عەدەمی حزورە دەمێنێتەوە.

کاتێك ئێمە دەڵێین (بەدەنگەوە هاتن) هەمیشە ئەو ئاماژەیە بۆ یەکێکی دیکە، واتە یەکێکی دیکەیە کەوا بە دەنگمانەوە دێت، بەلاّم ئەدی ئەوەی بەدەنگمانەوە دێت کێیە؟ هەتا ئێمەش بەدەنگیەوە بچین. واتە بۆ کێ خۆمان سازکەین تا ئەو بە دەنگمانەوە بێت؟ ئەدی بۆچی وشەی (هاتن) هەیە (هاتن) بۆ حاڵەتی کەسێکە کە رووداتی هاتنەکەی هەمیشە لە دەستی خۆیدایە، نەك ئەوەی بانگی دەکات، یانی مرۆڤ ناتوانێت هەرکاتێك بەدەنگەوە چوونی هەبوو، ئیدی (هاتن) رووبدات، ئەمەش ئەو حاڵەتەیە کە مرۆڤ تووشی بێ ئومێدی دێت. بەلاّم ئەمەش دەبێت وابێت، یانی ئیرادەی مرۆڤ دەکەوێتە ژێر ئیرادەی حاڵەتەکەوە. (بەدەنگەوە هاتن) یانی چی؟ لەراستیدا ئەم جۆرە لە بە دەنگەوە هاتنە نەك هەر جۆرێکە لە بیرکردنەوە، بەڵکو هەر خۆی جەوهەری بیرکردنەوەیە، بیرکردنەوە بەمانا راستەقینەکەی خۆی ئەم (بەدەنگەوە هاتن)ەیە. کە مرۆڤ دەردێت لەو حاڵەتی ونبوونەی خۆیدا، یانی لە ناو ئەم بیرکردنەوەیەدا مرۆڤ بینین پیادە دەکات و دەکەوێتە ناو ئازادی رەهاوە. لەوێدا مرۆڤ رووبەرووی جەوهەری خۆی دەبێتەوە نەك وێنەی خۆی، مرۆڤ لە ئێستای خۆیدا دەژیت و دەکەوێتە ناو خۆیەوە. بەدەر لەوە هەمیشە مرۆڤ لەحاڵی رابردوودایە، رابردوو بەو مانایەی مرۆڤ کە لە ناو وێنە زەینیەکانی خۆیدا دەژیت و هەمیشە ئێستای خۆی نابینێ. دەی کەوابێت مرۆڤ لە دەرەوەی ئەم حاڵەتە هەمیشە لە ناو خەتەری ونبووندایە. جێگربوون و دامەزراندنی راستەقینە ئەم حاڵەتەیەو هەرئەمەش وا دەکات ئێمە لەبوونی راستەقینەی خۆمان نزیك بینەوە. ئێستا با ئەو پرسیارە بکەینەوە ئەوەی بەدەنگمانەوە دێت، چییە؟. راستی ئەوە (بوون)ی ئێمەیە، واتە بوونی خۆمان بە دەنگمانەوە دێت، ئێمە دەکەوینە ناو ئەوەی چۆن بوونی خۆمان بەدەنگمانەوە دێت، ئەو هەمیشە لە کاری ئەوەدایە ببین، بەلاّم مرۆڤ کە بینینی نامێنێ ئەویش نابینرێ، دەبێت مرۆڤ جارێکی دیکە خۆی سازکاتەوە هەتا بیربکاتەوە بۆئەوەی لەرێگەی (بوون)ەوە

بگەڕێتەوە ناو مرۆڤبوونی خۆیەوە، ئەمڕۆ دنیای تەکنەلۆژیا مرۆڤی بە ئاقارێکی خراپدا بردووە و تووشی ئەوەی کردووە هەمیشە بەدەنگ دەرەوەی خۆی بچێت. واتە هەمیشە لە ناو ونبووندا بێت، ونبوونی مرۆڤ ئەوەیە کە ئێمە بەدەنگەوە چوونمان تیا نەبێت بۆ بیرکردنەوەی ڕەسەن. بیرکردنەوەی ڕەسەن هارمۆنیەتە لەگەڵ بوونی خۆمان، ئێمە کە دەکەوینە ناو هەماهەنگی لەگەڵ بوونی خۆماندا ئەو کاتە بەڕاستی بیردەکەیتەوە، ئەو کاتە لەبەردەم ئایدیالی رووتی خۆمان و جیهاندا دەوەستین، چونکە بوون هەر بە تەنها خۆمان نییە، واتە هەر مەرجەعی دڵنیابوونی خۆمان نییە لە ناسینی خۆمان، بەڵکو مەرجەعی ناسینی دەرەوەی خۆشمانە. ناسینی دەرەوەی خۆمان بەبێ گەڕانەوە بۆ ئەو هەمیشە لەدەرەوەی حەقیقەتین، حەقیقەت لە ناو کرانەوەی بوون و ئەویتردا دەردەکەوێت. پاش ئەوەی هەڵوەستەیەکی کورتمان لەسەر مانای (بەدەنگەوە هاتن) کرد، پێویستە چەمکی دووەم ڕاڤەکەین.

2-بەدەنگەوە چوون:

لێرەدا حاڵەتێك هەیە ئەویش مرۆڤ سەرداره لەوەی ئەم بە دەنگەوەچوونەی هەبێت یان نا؟ ڕۆشنایییەکیش هەیە کە حاڵەتەکەیە، سەرچاوەی ڕۆشنایییەکەش (بوون)ە، مرۆڤ لەوێدا گوناهبارە کە (بوون) نابیستێ، واتە سەرچاوەی دەنگەکە هەموو خەیاڵ و بیرکردنەوەی وابەستەدەکات بەو شتانەوە کە هەمیشە دەیبەنەوە ڕیزی بوونەوەران، چونکە مرۆڤ داوای ڕۆحێکی جیاوازە وەك لەوەی لەناو بوونەوەراندایە. بوونەوەران سەردارنین، بەڵکو ئەوان مەحکومن بەوەی بۆیان دانراوە. دار هەنجیرێکی هەزار ساڵ لەمەوپێش هەمان کاری دار هەنجیرێکی ئێستای کردووە. بەڵام مرۆڤ سەردارە لەنێوان (بەدەنگەوە هاتن) و (ونبووندا) کە کامیان هەڵبژێریت و دارای بیرکردنەوەو ئیختیارە، مرۆڤ لەم بارەدا لەبەردەم دوو جیهانی جیاوازدایە، جیهانێك کە حازر و دیارە و هەموو شتەکان بەخۆیان و ماناکانیانەوە حازرن، ئەویش واقیعە. جیهانێکی دیکە کە ناوەکییە و شتەکان خۆیان و ماناکانیان دیار نییە، واتە لەخاڵی سەرەتادان، کە مرۆڤ بەدەنگیەوە بچێت یان نا. واقیع لەبەردەم مرۆڤ دایە، نان بخوات و شوێن پێداویستیە جەستەیی و سایکۆلۆژیەکانی خۆی بکەوێت، ئەمانە هەمیشە وابەستەن بەدەرەوەی مرۆڤ چاو پێوستی بە ڕووناکییە، تا تەنێك ببینێت. یا مرۆڤ پێویستی بەوەیە تەنێك هەبێت هەتا سێکسی لەگەڵ بکات جا ئەو تەنە وێنە بێت یا خود واقیع، وێنە وەك ئەوەی لە ناو خەودا هەیە، ئەمانە بەتەنها هەن، بەڵام دەبێت (بوون)یان لەپشتەوە بێت، بەڵام بێ (بوون) مرۆڤ تووشی تەنهایی دێت.

واقیع وەك شوێنی دەنگدانەوەی مرۆڤ وایە یانی بوونی خۆی دەبینێتەوە لە دەوروبەری خۆی، ئەوەش وێنەی خۆیەتی. بەڵام جەوهەری مرۆڤ بەتەنها بوونیەتی، مرۆڤ لەبووندا لە ناو بیرکردنەوەدایە، لەوێشدا جارێکی دیکە ڕێگە هەیە بۆ ناسینی خۆی و دنیا، ئەم بوونەش کاتێك ئاشکرا دەبێت کە مرۆڤ بە دەنگەوەچوونی هەبێت بۆ ئەم بەدەنگەوەهاتنە، هەتا مرۆڤ لەوە دەرچێت کە گیاندارە، واتە جارێکی دیکە ببێتەوە مرۆڤ. ئەم حاڵەتەش بەتەنها بۆ ئەوانەیە کەوا ئامادەباشیی تەواویان کردووە و زەمینەیان سازاندووە بۆ ئەوەی بەدەنگ ئەم بەدەنگەوەهاتنە بچن. بەدەنگەوە چوونی حاڵەتی بەدەنگەوە هاتن مرۆڤبوونی مرۆڤە، چوونە ناو حاڵەتی کرانەوەی ئایدیالی شتەکانە لەبەردەم مرۆڤدا. ژیان ئەوکات مانا ڕاستەقینەکەی خۆی ئاشکرا دەکات ئەم هارمۆنیەتە ڕوودەدات، جا پێدەچێ بێدەنگی بێت، یان کردار، یان قسە بێت، واتە دەرکەوتنی تەنها لە ناو بارێکدا نییە. بەڵکو جیاوازە واتە فەلسەفاندن تەنها قسە نییە، بەڵکو کرداریشە، بەڵکو.... هتد. مرۆڤ ئەو کات دەچێتەوە ماڵی ڕاستەقینەی خۆی کە ئەویش (بوونیەتی) ئەمڕۆ مرۆڤایەتی لەبەردەم دوو خەزنەی گەورەدایە، ئەوانیش زانست و فەلسەفەن، خەزنەی یەکەم کە زانستە، جەستەو سایکۆلۆژیای ئێمە دەدوێنێ، واتە مرۆڤ ناچار دەکات لە دنیاکەی خۆیدا بگوزەرێت، هەر گوزەرانێکیش مرۆڤ دەکەوێتە ناو خەتەری ونبوونەوە. ئەوە مرۆڤ نییە حاکمە بەسەر تەرازوودا، بەڵکو ئەوە تەرازوو حاکمە لە نێوان مرۆڤەکاندا. لەم دنیایەدا کە

زانسته مرۆڤ دادەبەزێنێتە خوارەوەی خۆی و تووشی ونبوون دێت. خەزنەیەکی دیکەی مرۆڤایەتی فەلسەفەیە، فەلسەفە مرۆڤ دەبەستێتەوە بەخۆیەوە، واتە ڕێگەی خۆدۆزینەوەی مرۆڤە، فەیلەسوفان پێش ئێمە لەم ڕێگەیەدا ڕۆشتوون و میراتییشیان جێهێشتووە، میراتێك بەمانای رابردوو نا، زانست هەمیشە رابردووە، مۆبایل قسەکردن نییە لەگەڵ کەسی بەرامبەردا، بەڵکو قسەکردنە لەگەڵ وێنەی کەسەکەدا کە وێنەکەش حاڵەتێکی وەستاوی ئەو کەسەیە لەرابردوودا. ئەمەش وێناکردنە، وێناکردنیش هەمیشە رابردووە. فەلسەفە لەوێدا زیندووە و میراتێکی هەنووکەییە کە نابێتە رابردوو، واتە شتێك نییە زەمەنی هەبێت بەمانا واقیعیەکەی. بۆیە هیگڵ پێیوایە فەلسەفە مێژووی نییە، چونکە نابێتە رابردوو و ڕووداوێك نییە تێپەڕێت. ئەوەی فەلسەفە پێشکەشمان دەکات ئەو ئاگاییە تایبەتەی مرۆڤە... کە هەمیشە (بوون) بانگهێشت بکات هەتا مرۆڤ وەك هەبوویەك هەبێت، نەك وەك ئامانج و بابەت و شت.

بەدەنگەوەچوون یانی فەلسەفاندن، یانی هارمۆنییەت لەگەڵ بوونی ڕەسەندا ئەوکاتە ئێمە دەچینە ناو ئەوەی بەپیر بوونەوە بچین کەوا ئەو بەدەنگ ئێمەوە دێت و ئەوکاتە ئێمەش دەکەوینە ناو بیرکردنەوەی فەلسەفی، واتە بیرکردنەوەی ڕەسەن لەم بارەدا دێتە ئاراوە، نەك بە تۆبزی و زۆرلێکردن ڕووبەڕووی شتێك یان چەمکێك ببینەوە.

"گونجان لەگەڵ بوونی هەبوو، فەلسەفەیە، ئەمەش هەرتەنیا ئەوکاتە دەبێت کە گونجانەکە بەدیدێت و پیادەبکرێت، ئیتر بەهۆی ئەوەوە خۆی دەردەخات و ئەم دەرخستنە بڵاووپەرش دەبێت، ئەم گونجانە بەشێواز و ڕێگای جیاواز ڕوودەدات"1.

لێرەدا هایدگەر ڕێنوێیمان دەکات بەوەی کەوا ئێمە کاتێك (بوون) بەدەنگمانەوە دێت، ئێمە بیرمان نەچێت هارمۆنییەت لەگەڵ (بوون)دا بکەین، نەك هەبوون. چونکە بەدەنگەوە چوونی هەبوو لەفەلسەفە دوورمان دەخاتەوە، بۆیە دەبێت دوو جۆر لە بەدەنگەوەچوون جیا بکەینەوە.

3-بەدەنگەوە چوونی (بوون):

هایدگەر شتێکی گرینگمان بۆ ئاشکرادەکات ئەویش (بوون)ە، واتە بەتەنها (بوون) لە ئیمکانیدا هەیە کە مرۆڤ تێیدا دادەمەزرێ و بەدەنگ مرۆڤەوە بێت، ئەمەش تەنها ئەوانە دادەمەزرێن کە خاوەنی بەدەنگەوە چوونن. پێشتریش کەم تازۆر ڕوونمان کردەوە بە تەنیا (بوون) بنتی سەرەکییە و هەر لە دارای ئەودایە کەوا بەشێوازی جیاواز دەرکەوێت، لەم بارەدا مرۆڤ دەکەوێتە ناو بیرکردنەوەی خۆیەوە، واتە بەتەنیا لەڕێگەی بوونی خۆیەوە بکەوێتە ناو گفتوگۆ لەگەڵ فەیلەسوفەکان و فەلسەفە جیاوازەکاندا، نەك لەڕێگەی فەیلەسوفەکانەوە یاخود ئەو فەلسەفەیەی دەخوێندرێت بکەوێتە ناو گفتوگۆوە. ئەم بەدەنگەوەهاتنە بەخشندەیی (بوون)ە بۆ مرۆڤ. دیارە بەدەنگەوە چوون لەوێدایە کە مرۆڤ دەکەوێتە ناو هەماهەنگی لەگەڵ بووندا و ئیرادەی دەکەوێتە ژێر ئیرادەی (بوون)ەوە، ئیرادەش لەوێدا مانای ڕاستەقینەی خۆی دەدات، چونکە مرۆڤ بەتەنیا خۆیەتی کە ئیرادە دەکات.

ئێمە ئاماژەمان بەوەدا کە (بوون) دارای هەمەجۆری و هەمەڕەنگییە، چونکە هەرخۆی تەنیا یەکەمینە. گەر سەیربکەین فەیلەسووفەکان شوێن یەکترنەکەوتن، هیگڵ شوێن دیکارت نەکەوتووە بۆ ئەوەی ببێتە فەیلەسووف یان لەفەلسەفە تێبگات، ئەمانە هەریەکەیان بەتەنیا لە حاڵەتی بەدەنگەوەچوون بوون لەگەڵ (بوون)دا، ئەوکات (بوون) لەناو ئەواندا لەلای هەریەکەیان بەجۆرێك دەرکەوتووە. ئەمەش ئەوە ناگەێنێت کە ئەوان لەگەڵ یەك نەبوون، ئەوان لە پنتی سەرەکیدا لەگەڵ یەك بوون، کە (بوون)ە و ئەگەرنا لەناو خۆیاندا جیاواز بوون لەدەرکەوتە و زمان و شێوازدا. خۆئەگەر ئەوان لەگەڵ هەبوودا بچوونایە یانی ئەوکات دەکەوتنە ناو یەکترەوە واتە ونبوون. بەڵام ئەوان لەبەر ئەوەی لەگەڵ (بوون)دا بوون، هەر بۆیەشە جیاوازن، ئەمەش شایەتی ئەوە دەدات، کە ئەوان

هەبوون، چونکە (بوون) هیچ جارێك دووبارە نابێتەوە لەناو یەك حاڵەتا، واتە جارێك کە دەرکەوت لە فۆرمێکدا ئیتر لەو فۆرمەدا دەرناکەوێتەوە، بۆیە ئێمە تەنیا بەکۆمەکی بوون دەتوانین هەبووەکان بناسینەوە.

بەدەنگەوە چوونمان بۆ بوونی هەبوو بەرەو میتافیزیکمان دەبات، چونکە میتافیزیك بیر لە بوون دەکاتەوە لەناو هەبوودا. ئەمرۆ مرۆڤایەتی زۆر بێباکانە رووی خۆی وەرگێراوە لە (بوون) خۆی بەشتێکی دیکەوە سەرقاڵ کردووە، کە ئەویش هەبووە. دیارە هەبووش دوای لەدایکبوون و هاتنە ئاراوەی، چونکە بیرکردنەوە لەهەبوو پێش لەدایکبوونی خودی بیرکردنەوەیە لە (بوون)، بەڵام (بوون) چووەتە قۆناغی کۆتاییەوە، کۆتایی بەو مانایەی کە (هەبووە) بووەتە بنیتی سەرەتا و جەوهەری (بوون) بەبیرلێنەکراوی بەجێماوە. ئەمرۆ هەبوو بۆتە جەوهەر، زانستیش لێرەدا بەردەوام دەرکەوتەو خاسێتی دیکەی هەبوو دەدۆزێتەوە، هەرئەم حاڵەتەشە وا لە هایدگەر دەکات بیر لە کۆتایی فەلسەفە بکاتەوە. بیرکردنەوەی میتافیزیکی نەماوە ئەم بەدەنگ نەچوونەی مرۆڤیش بۆ (بوون) خۆی خستۆتە سەر رێگەیەکی دیکە کە زانست تیادا حاکمە.

بوون هەمیشە وەك ماتەوزەیەکی زیندوو پاڵ بەمرۆڤەوە دەنێت کە رووبەرووی دنیا ببێتەوە. کە ئەوەی وەك هەست پێمان دەبەخشێت دواجار لەرێگەی جیهانەوە ببێتە (زانین). زانین ساتی وێکهاتنەوەی پەتێتی ئەو شتەیە لەگەڵ ئەو شتەیە لەجیهاندا. هەموو شتەکان پێشتر لە عەقڵی مرۆڤدا هەن وەك یەکەیەکی سەربەخۆ و پەتی و ئەبستراکت. هەر پاڵپێوەنانی ئەم یەکانەیە هێزێکی بێ پایان دەدەنە مرۆڤ کە هەمیشە تووشی راچڵەکینی وەبیرهاتنەوە بێت. لەناو وەبیرهاتنەوەی راستەقینەدا. مرۆڤ تووشی راچڵەکین دێت. (بوون) ئەگەرچی زۆرجار کوێردەکرێتەوەو زەمینەی بۆ ساز ناکرێ، بەڵام هەمیشە ئەو پاڵدەنێت و وا لەمرۆڤ دەکات کە دەستی رابگات بەوەی کە (بوون)ی داوای دەکات. ئەم داواکردنە بانگی راستەقینەی بوونە بەرامبەر بەمرۆڤ ئەو بەدەمەوەچوونی مرۆڤەش ساتی پێگگەیشتن و بەبیرهاتنەوەیە، ساتی بیرکردنەوەی رەسەنە.

رووبەرووبوونەوەی شیعر بەرامبەر بەدنیاو بەرامبەر بەبوون، ئەوە نییە دنیایەکی دیکە دروست بکات. شیعر وەك کایەیەك و وەك بەشێك لەپێداویستی بۆ دەرکەوتنی (بوون)، وەك کەرەستەیەکی خاو ئامادەیە (بوون) بگرێتە خۆی. بوون کاتێك دەکەوێتە ناو زەمینەکانی خۆیەوە ئەوکات دەست بەئاشکرابوون و درەوشانەوە دەکات. هەموو دەرکەوتنی ئەم بوونەش هەمیشە لە فۆرم و میتافۆری جیاوازدا روودەدات. ئەمەش مرۆڤ دەبێتە شوێنی دیاریکردنەکە، بوون قەت لە کەرەستەو فۆرمەکان یاخی نییە، هەرکاتێ مرۆڤ بەدەمەوە چوونی هەبێت بۆی، ئەو بێیاخیبوون خۆی نیشانی ئێمە دەدات، بابڵێم خۆمان دەبینین. شاعیر کاتێك بوونی دەبیستێ، شیعر وەك هەبوو دەبێت، لەناو ماهییەتی خۆیدا کە زمانە جەوهەری شیعر بوونەو ماهیەتیشی لەزماندا دەردەکەوێت.

شیعر یەکێکە لەحاڵەتەکانی بوون، ئەوکاتەی بوون ئاوارە دەبێت و ماڵەکانی دیکە دەرگایان داخراوە، شیعر دەبێتە ماڵی بوون، بەڵام بوون خۆی خاوەن ماڵە. شیعر بەبێ بوون شیعر نییەو مێژووە. رابردووە کە هەمیشە شتێك دووبارە دەکاتەوە کە لەدایکبووە و دەرکەوتووە. بەڵام بوونی شیعر جیاوازە. بوون کە شیعراوی

دەبێت هەمیشە شیعر وەك بوویەكی تازەو دووبارە نەكراوە دەردەكەوێت، وەك هەبوویەك كەساتی لەدایكبوون و كامڵی یەكە. بوون كە لە شیعردا دائەنیشێ شەرەفی پاسەوانی دەبەخشێتە شیعر. پاسەوانە بەوەی كە وەك جەستەیەك پارێزگاری لەمانەوەی ئەم رۆحە دەكات. ئەم بوونە وەك بوونی راستەقینەی مرۆڤ هەمیشە بەوە ناوەستێ كە هەر خۆی ئاشكرا بكات، بەڵكو چییەتی شتەكانیش ئاشكرا دەكات. وەك رووناكییەك كە دەردەكەوێت ئەوەشی لەبەر ئەم رووناكییەدایە دەردەكەوێت. بوون بەوەی نادیارە هەمیشە وەك هێزێكی خوایی و وەحی....هتد ناونراوە. شیعر كە بوون میوانداری دەكات، هەمیشە بوون شیعراوی دەكات و شتەكانیش شیعراوی دەكات. شیعر ئاگاییەكی تەواوی شاعیرە بەرامبەر بەخۆی و بەدەوروبەری. ئەوەی شیعر میوانداری دەكات لەشتەكاندا فۆرم و خاسیەت و وێنەی شتەكان نییە، بەڵكو جەوهەری ئەو شتەیە، جەوهەریش هەمیشە بەدەرە لەتوانا هەستیەكانی مرۆڤ، بوون ئەم ئەركە لەئەستۆی خۆی دەگرێت. بوونی مرۆڤە ئەوە سازدەكات كە شاعیر هەبێت، شاعیریش پێش شیعر دەكەوێت لەم رووداوەدا. ئەم حاڵەتە راستی هەر نووسینی شیعر نییە، بەڵكو شاعیرییەت جۆرێكە لە ژیان.

واقیع هەمیشە لەشیعردا دەرووخێ، ئەوەی شیعر موشاهەدەی دەكات هەمیشە وەك بەدیلی واقیع دەردەكەوێت، بۆیە شیعر حاڵەتێكی ترسناكی مرۆڤە، كە واقیع تووشی هەڵوەرین دێت. ئەوەشی روودەدات كرانەوەی بوونە نەك دروستكردنی دنیایەكی دیكە وەك ئەوەی لەناو رۆشنبیریی ئێمەدا هەیە. شیعر تەعبیر لەبوون دەكات، ئیتر ئەم تەعبیركردنە هەمیشە رووداوە و وەك رووداو دەردەكەوێت.

ئەگەر بوون وەك هێزێك بانگمان بكات ئەوا شاعیر هیچ نییە جگە لە گوێگرێكی قسەكەر، گوێگرێك كە لە ساتی گوێگرتندا بیستن وەك قسە بەیان دەكات، شیعر گوێگرتنی شاعیرە بۆ بوون. شاعیر هەم لەناو رووداوەكەدایەو هەم گێرەرەوەی رووداوەكەشە، ئەم ساتە ساتی بیستنی بوونە بەهۆی گوێی شاعیرەوە. شاعیرە كە خەونەكە دەبینێت و لە هەمانكاتیشدا دەیگێرێتەوە. ساتی والا بوونی بوونەو رۆشتنیەتی بۆ ماڵی شیعر. جەوهەری شیعر هەر بوون خۆیەتی. ئەوە بوونە ئەوە دیاری دەكات كە چۆن دەركەوێت واتە شیعر لەژێر داواكاریی بووندا خۆی بەیان دەكات كە چۆن دەركەوێ. ئایا شیعر بۆچی گرنگە؟ ئایا شیعر چیی لەزمانی ئاسایی زیاترە؟ ئایا شیعر چ خەبەرێكی هەیە بۆ ئێمە؟

ئاشكرایە زمانی ئاسایی زمانی لێكگەیشتن و زمانی واقیعە، واتە واقیع دەچێتە زمانەوە، زمان واقیع وێنە دەگرێ، ئەمەش پەیوەندیی هەیە بەدەرەوەی مرۆڤەوە، بەڵام شیعر شتێكی ناوەوە دەهێنێتەدەر. بوون كاتێك شیعر بەرێگای خوڵقان دەیهێنێتە ناو زمانەوە. ئەم بووە كە بە بوون بووە بە بوو، وەك هەرشتێكی سروشتی دەردەكەوێت، لێرەدایە بەهای زمانی شیعری لەبەهای زمانی ئاسایی گرنگترە.

هایدگەر دەڵێت"زمان ماڵی بوونە"2، بوون لەزماندا دائەنیشێ ئەمەش زیندوویەتیی زمان رائەگرێ، زمان بەبێ بوون وەك تەختە وایە دۆخی راستەقینەو دۆخی ساختە هەیە بۆ زمان، زمان خاوەنی دوو دۆخی جیاوازە. دۆخەكانی زمان وابەستەن بەدەرەوەی خۆی، زمان لە دۆخە راستەقینەكەیدا ئەمەیە بوون لەناویدا بێ.

لەم بارەدا شیعر وەك بوویەك دێتە دنیاوە، ئەم هاتنی (بوون)ە بۆ ناو شیعر هەبوو دێتە دنیاوە. هەبوو كە شیعرە وەك هەر كائینێكی سروشتی بەها وەردەگرێت، واتە شیعرێك كاتێك تەعبیر لە (بوون)ی مرۆڤ دەكات، ئەم شیعرە بەهای مرۆڤە سروشتییەكە وەردەگرێت، لێرەوەیە بەهای جیهانی ئاسایی شیعر لەجیهانی راستێتیی واقیع زیاترە. ئەم خوڵقانەش بریتییە لەوەی رۆحێك هاتۆتە ناو جەستەیەكەوە، كە زمانە لەناو شیعردا. ئەم كردەی خوڵقانەش شاعیر ئەنجامی دەدات بە ویستی بوون. ئێستا بابپرسین ئایا شاعیر بەوەی خالیقە نابێتە خوا؟ سەرەتا كاتێك شاعیر بوونی دەبیستێ ئەوكات بوون لەماڵەكەی ئەودا كە شیعرە دەبێتە هەبوو. ئەوەی شاعیر دەیكات راستی خوڵقانی بوونی (بوون) نییە، بەڵكو خوڵقانی هەبووە لەرێگەی بەدەمەوەچوونی بۆ

بەدەنگەوەهاتنی بوون. یانی بوونی بوون دەکەوێتە پێش شاعیرەوە، ئەوە خوایە بوونی (بوون)ی خوڵقاندووە، لێرەدا شاعیر دەچێتە ژێر باری خواو نزم دەبێتەوە. خوا (بوون) دەخوڵقێنێ و هێزی هاتنەئارایشی تێدەخات تا خۆی ئاشکرا بکات. شاعیر زەمینەی ئاشکرابوونی (بوون)ە لەخۆیدا، شاعیر (بوون) دەباتە پلەی ئەوپەڕی دەرکەوتن و کاملبوون، ئەم کاملبوونەش هەمیشە یەك شت لەخۆیدا ئاشکرا دەکات، کە ئەویش (بوون)ە، هەبوو بە بوون هەبووە. هەبوو بە بێ بوون لەهەبوویەتیی خۆی دەکەوێت و دەبێتە بوونەوەر، بوونەوەر بەوە لەهەبوو جیاوازە کە بوونی نییە. ئایا شیعر هەبووە؟ ئایا شیعر بەچی دەبێتە هەبوویەك لەهەبووەکان؟ شیعر بەوەدا بوون میوانداری دەکات هەبووە، شیعر دەرکەوتەیەکی بوونە. ئێمە دەتوانین لەڕێگەی شیعرەوە بوون ببیستین. شیعر ڕێگەیەکە بۆ ئەوەی پرسیار لە بوون بکەین. زمان ئەوکاتە لە دۆخی ڕاستەقینەی خۆیدا هەیە کە بوونی تیایە، ئەوەی شیعر دەبەستێتەوە بەدنیاوە هەر ئەم (بوون)ەیە. شیعر ڕاستەوخۆی جەوهەری شتەکان وێنا دەکات، بەلام هەمیشەش وەك گەمەیەك دەردەکەوێت، وەك خەیاڵ خۆی نیشاندەدات، بەلام هەڵگری هەقیقەتە، واقیعیش کە وەك هەقیقەت خۆی نمایش دەکات هەڵگری وەهمە. لێرەدا شیعر هەبووەو واقیع هەبوو نییە. شیعر هەقیقەتەو واقیع وەهمە، "شیعر دەبێتە مایەی دەرکەوتنی ناڕاستەقینەو خەون و ئەندێشە لەبەرامبەر واقیعی پەی پێبراو و جەنجاڵ، کە ئێمە لەو باوەڕەداین لەویادا نیشتەجێین، بەلام بەپێچەوانەوە واقیع ئەوەیە کە شاعیر گوتویەتی و بوونەکەی پەسەندکردووە"3. بەلام زمان وەك چۆن دۆخی ڕاستەقینەی هەیە، ئەوهاش دۆخی ساختەیی هەیە. دۆخی ساختەیی زمان دۆخی دابڕانی (بوون)ە لەزمان خۆی. زمان لەدۆخی ساختەیدا زمانە بۆ بەڕێکردنی واقیع، لەهامانکاتیشدا ئاوارەکردنی (بوون)ە. بوون ڕەسەنترە لە زمان. زمان هیچکات جەوهەری بوون نییە. ئەوکاتەی بوون حزوور پەیدا دەکات لەشاعیردا. شاعیر دەچێتە ناوکرانەوەی بوونەوە، کرانەوەی بوون هەمیشە شاعیر دەخاتە بەردەم دنیایەکی نەبینراو و تاقی نەکراوە. شاعیر لێرەدا لەحاڵی ناچاری خوڵقانی زماندایە. ئەوە کرانەوەی بوونە شاعیر ناچار دەکات زمان بخوولقێنێ و دواجاریش کار لەسەر ئەو زمانەش بکات کە لە کۆمەڵگەوە وەریگرتووە. بوون شاعیر ناچار دەکات ئەم زمانەش هەڵوەشێنێتەوەو بەو شێوەیە ڕێکی بخاتەوە کە بوون داوای دەکات. هەروەك چۆن ئەوە ئایدیالی کورسییەکەیە، دارتاشەکە ناچار دەکات تەختەکان وا ڕێك بخات کە ئایدیاڵەکە داوای دەکات. زمان بەبوون زمانە لە دۆخە ڕاستەقینەکەی خۆیدا. بێ بوونی بوون لە زماندا، زمان دەبێتە دەنگدانەوەی هەبوو، لێرەدا زمان هیچ ناکات جگە لە لاساییکردنەوەی شتەکان. لاساییکردنەوە یانی وێنەسازی، وێنەسازی یانی کۆنکرێتکردنی خەسڵەت و خاسیەتی شتەکان و ونکردنی شتێك کە جەوهەرە. بەلام کاتێك شیعر حزوور پەیدا دەکات ئەوا بوون کە تەواو ناوەکییە دەهێنێتەدەر و بەم هاتنە دەرەوەیە، بوون دەبێتە هەبوو. بەدەنگەوە چوونی شاعیر بۆ هاتنی بوونی شیعرە. ئەمەش حاڵەتی تەنها بوونەوەی شاعیرە، گەر شاعیر لەساتەکانی دیکەدا هەمیشە دەفرێك بێت بۆ بیستنی ئەوانی دیکە، ئەوا لێرەدا منی ناوازەی شاعیر تەنیاو تەنیا قسە دەکات و تەنیاو تەنیا بوون دەهێنێتە ناو زەمەنەوە. ئەم حاڵەتە حاڵەتێکی وەستاو و جێگیر نییە، بەڵکو ناوەختەو لەدەستی شاعیردا نییە، هەر کاتێك بیەوێ بیکات. شاعیر بەتەنها لە حاڵەتی عەدەمدا، کاتێك دنیاو ئەوانی دیکە پاشەکشێ دەکەن و هەڵدەوەرن، لەم هەڵوەرینی ئەوانی دیکەدا بوون وەك ڕۆشناییەك دێت و شاعیر بەخۆی ئاشنا دەکاتەوە

((بێ چوونە عەدەم پەی بەسۆراغی دەمی نابەی

فاییز ببە بەم گەوهەرە لەو بەحرە بەڕۆچوون))4

مەحوی زۆر ورد ئەم حاڵەتە شاعیرانە دیاری دەکات. مەحوی لێرەدا عەدەم دەکاتە مەرجی هاتنی بوون، واتە حاڵەتی هاتنی بوون سەرەتا حاڵەتی عەدەمی شاعیرە لەئەوانی دیکە. عەدەم هەڵوەرینی هێزەکانی دەرەوەی مرۆڤە لەمرۆڤدا. گەر (هۆڵدەرلین) شاعیری شاعیران بێت بۆ ئەڵمان، ئەوا (مەحوی) شاعیری شاعیرانە

بۆ کورد، چونکە لە خەوەکەدا خەوەکە دەگێڕێتەوە. مەحوی ئەو ئیرادەیەی هەیە کە ڕوو وەردەگێڕێت لە هەبوو و بەرەو (بوون) دەڕوات، بەم ئیرادەیە مەحوی دەبێتە شاعیری شاعیران. دەبێتە ئەوەی کە نەك هەر بوون والادەکات، بەڵکو ڕۆحی نەتەوەش بەیان دەکات. گەر (شێرکۆ بێکەس) جەستەی نەتەوە نیشان بدات و (بەختیار عەلی) سایکۆلۆژیای نەتەوە نمایش بکات، ئەوا مەحوی ڕۆحی نەتەوە بەیان دەکات. بەمەش مەحوی هەمیشە لەسەرووی شاعیرانەوەیە و تەنهاترین شاعیریشە کە هاوشاعیری نییە. ئەوەشی مەحوی دەهێڵێتەوە، زمان و تەکنیك و قافیەو سەروا ...هتد نییە، بەڵکو ئەو بوونەیە لەناو ئەودا، ئەگەرنا زمان و شێوازی مەحوی دەمێکە بەسەرچووە. بەڵام مەحوی نەك هەر بەسەر ناچێت، بەڵکو هەمیشە هەیە، چونکە مەرجی هەبوونی ئەو بوونە نەك هەبوو، نەك واقیع و دنیاو ئەوانی دیکە. ئەوەی لای مەحوی گرینگە زمان و شێواز نییە، بەڵکو (بوون)ە، ئیتر ئەم بوونە چۆن دەردەکەوێ و چۆن تەجەللی دەبێت، گرینگ نییە. مەحوی هەمیشە بەشوێن دەمی هاتنی بوونەوە بووە هەمیشەش خۆی سەرزەنشت کردووە، کە بۆچی ئەوانی دیکە لەناویا حزوور پەیدا دەکەن و بوونی خۆی بزر دەکات، بۆیە هەمیشەش دنیا ڕەتدەکاتەوە لەناوخۆیدا. لای مەحوی دنیا واتە هەبوو. ئەوەی مەحوی لەناو خۆیدا کردوویەتی پرۆسەی ڕەتکردنەوەی ڕابردوو نییە، بەڵکو پرۆسەی تێگەیشتنە لەڕابردوو. مەحوی کەلە دنیا تێدەگات ئەوجا تووشی عەدەم دێت، چونکە عەدەم ڕەسەنەو ناکردنیش نارەسەنە. عەدەم ڕەسەنە بەوەی (بوون) دێت و ئەوانی دیکە هەڵدەوەرن، ناکردنیش بەوە ڕەسەن نییە، کە هەمیشە ئەوی دیکە وەك دژە هێز بەهێزتر دەکات. شیعر فرینی شاعیرە بۆ بوون، حاڵەتی هەڵوەرینی ئەوانی دیکەیە، هاتنی بوونە بەدەمەوەچوونە بۆ هاتنی بوون. مرۆڤ لەم بەدەنگەوە هاتنی بووندا هەست بەئارامی و هێمنیی تەواو دەکات و لەبەختەوەریی ڕاستەقینە نزیك دەبێتەوە. دەبێتە هەڵگری حەقیقیەت و لەتەنهایی و پەرتەوازەیی و بێ جێگەییدا دێتە ناو ئارامی و لەماڵەکەی خۆیدا دائەمەزرێ.

"شیعر وەك گەمەیەك دێتە بەرچاو، کەچی واش نییە، گەمە خەڵك پێکەوە کۆدەکاتەوە بەو جۆرە کە هەر یەکێك ڕاستەوخۆ خۆی لەبیردەچێتەوە، کەچی لەشیعردا بە پێچەوانەوە مرۆڤ لەسەر بنچینەی بوونەکە کۆ دەبێتەوە، لەودا هێمن دەبێت. بەڵام نەك هێمنییەکی ڕواڵەتیانەو ناڕاست کە لە بێچالاکی و پووچی بیرکەوتبێتەوە. بەڵکو ئەو هێمنییە بێ کۆتایی و بێ سنوورەی کە تیادا هەموو هێزو تواناو پەیوەندییەکان چوست و چالاك دەبن و دەوروژێن"5.

4.بەدەنگەوە چوونی هەبوو:

(هەبوو) بەکۆمەکی (بوون) هەبووە، (هەبوو) لەساتی یەکەمی بوونیدا ڕەسەنە، بەڵام کاتێك وەك هەبوو دەمێنێتەوە ئەوکاتە وەك جادووکەرێك دەردەکەوێت. هەموو بەدەنگەوەچوونێکی هەبوو بۆ هەبوو دوورکەوتنەوەیە لە بوون، چونکە لەم بارەدا مرۆڤ پڕ دەبێت لەنیازو مەبەست، (بوون)یش لە بێنیازی و بێمەبەستیی مرۆڤدا دەردەکەوێت. هەبوو کاتێك دەردەکەوێت لەجیهانی ڕۆحەوە دێت و دەچێتە ناو جیهانی هەستییەوە و ئەو کاتەش حازر دەبێت و وەك شتێکی واقیعی دەردەکەوێت، لێرەدا (شوناس) ئاشکرا دەبێت و ماهییەت، کە خەستترین خەسڵەتی خۆیەتی ڕوون دەبێتەوە. هەر بەدەمەوەچوونێك لەدوای ئەم پرۆسەیەوە دوورکەوتنەوەیە لە(بوون)، چونکە (بوون) تەنها لەناو خۆماندا ئیمکانی ئەوەی هەیە تیادا دامەزرێت. ئەوکاتەی (هەبوو) لە بەردەمماندا هەیە، ئێمە لەبەردەم جیهانێکین لەدەرەوەی خۆماندا. بەڵام بۆ (بوون) هەمیشە دەبێ لەناو خۆماندا بین و لەماڵەکەی خۆماندا حزوورمان هەبێت. ئێمە لەناو بەدەنگەوەچوونمان بۆ (هەبوو) دەکەوینە ناو ئەویترەوە بە لەدەستدانی خۆمان بێ ئاگاییانە دەمێنینەوە لەبەردەم بووندا. گەر سەیر بکەین لەناو زماندا ئەو کەسەی یەکەم جار وشەی ئازادیی بە بیردا هاتووە، پێشتر لەناو بیرکردنەوەدا بووە، سەبارەت بەحاڵەتی ئازادی یانی لەگفتوگۆدا بووە لەگەڵ ئایدیاڵی ئازادیدا. دواجار بۆ کۆنکرێت کردنی ئەو حاڵەتە وشەی ئازادیی

لەبیردا هاتووە، ئەوکاتە ئازادی لای ئەم، تەنیا وەك چەمك نەماوەتەوە، بەڵکو بۆخۆی بیرکردنەوە بووە، بەڵام کاتێك ئەم وشەیە یاخود ئەم چەمکە گشتی دەبێتەوە بەردەوام مرۆڤ دووردەکەوێتەوە لەئایدیاڵی ئازادی، چونکە کەوتۆتە ناو واقیعییەتی ئەم حاڵەتەوە، ئێمە بۆ تێگەیشتن لەم چەمکە دەبێت بەناو ئەو حاڵەتەدا برۆینەوە، ئەوکات دەزانین ئازادی چییە؟ بەڵام چەمکەکانی وەك ئازادی، خوا، چاکە... هتد، کاتێك لە ئایدیاڵی خۆیان دادەبڕێن و دەچنە ناو زانستەکانەوە، ئەوکاتە هەوڵی ئەوەیان لەگەڵ دەکرێت کەوا پرەنسیپ و یاسایان بۆ دانێن. ئەمرۆ ئەو هەوڵەی ئەکادیمیا دەیدا هیچ نییە جگە لەوەی هەوڵێکە بۆ مردنی ئایدیاڵی چەمکەکان. ئەکادیمیا چەمکەکان دادەبڕێت لەئایدیاڵ و شوێن خەسڵەتەکانی دەکەوێت و دەیەوێت کۆنترۆڵی بکات، هەموو کۆنترۆڵکردنێکیش دوورکەوتنەوەیە لەبیرکردنەوەی رەسەن، دوورکەوتنەوەیە لەوەی مرۆڤ شوێن (بوون) نەکەوێت و شوێن ئەو پلەبەندییە بکەوێت کە (بوون) دادەبڕێت لەشتەکان و دەیانکاتە بابەت. ئەکادیمیا بۆیە وەڵامی یەکلاکەرەوەی نییە، چونکە بەشوێن (هەبوو)ەوەیە تا کۆنترۆڵی بکات. ئەمرۆ ئەکادیمیا تەنها لەناو رای کەسیدا ماوەتەوە، ئەکادیمیا واخۆی نیشاندەدات کە پەیرەوی لە سیستەمێك دەکات، بەڵام کۆلاجێکی تێکەڵوپێکەڵە، چونکە سیستەم یانی پەیرەوکردنی (بوون) یانی خۆدانە دەست (بوون) نەك کۆلاجکردنی را و حاڵەتی جیاجیا، کە ئەمرۆ لەناو زانست و ئەکادیمیادا بەرچاوەو لەسەری دەرۆن.

ئەمرۆ زمان بە گشتی دابراوە لە ئەسڵ و ماهییەتی خۆی. سۆسێر کە باوکی زمانەوانیی ئێستایە، لەیەکەم هەنگاویدا زمان دەخاتە دەرەوەی مرۆڤ و دایدەبڕێنێت لەئایدیاڵی خۆی. ئەمەش ئەو پشتکردنەی مرۆڤە لە چێژی گیانی باڵا، ئەمرۆ جیهان بە شتانێکی زۆر بچووکتر لەمرۆڤ سەرقاڵە، کە مرۆڤ مادام خاوەنی گیانە شایەنی زۆر لەوە گەورەتر و باڵاترە. زانست مرۆڤ کوێر دەکاتەوە کەوا جیهانی بۆ حازردەکات و ناهێڵێت بیربکاتەوە. ئەم قەیرانە بەتەنیا لەناو کورددا نییە، بەڵکو تەواوی دنیای داگیر کردووە. ئەڵمانیای ئێستا ئەڵمانیای هایدگەر و هیگڵ نییە، فەرەنسای ئێستا فەرەنسای دیکارت نییە. دنیا لەناو وەهمێکی گەورەدا پەرە بە خۆی دەدات. ئێمە ئومێد دەکەین کەوا بیرکردنەوە لەناو کوردا خۆی پاك بکاتەوە، لەرێگەی ئەوەوە بتوانن مەعریفەی دروستمان لەسەر خۆمان و دۆزەکەمان هەبێت. ئەمەش بەتەنیا بەوە دەبێت بە دەنگ بە دەنگەوەهاتن بچین، دیارە ئەمەش تەنیا لەخۆماندا دەبێت کە خۆمان جارێکی دیکە رێگە بدەینە (بوونمان) دەرکەوێت.

هەبوو کاتێك دێتە دونیاوە سیفەت و خاسیەت وەردەگرێت و وەك شتێکی واقیعی لەبەردەم هەستەکانی مرۆڤدا دائەمەزرێ، کە هەستەکان دەتوانن مامەڵەی لەگەڵ بکەن و وێنای بکەن و هەستی پێبکەن. ئەوەی شیعر لە هەبوودا دەیبینێ (هەبوو) خۆی نییە، بەڵکو (بوون)ە. بوون دەکەوێتە ئەودیوی دەسەڵاتی هەستەکانەوە.، بوون مانای خۆی و جیهانیشی هەڵگرتووە.

مامەڵەکردنیش لەگەڵ بوون راستەوخۆ دەمانبەستێتەوە بە عەقڵەوە، عەقڵیش هەمیشە بیرکەرەوەیە. ئێستا با بپرسین ئایا شیعر بیرکردنەوەیە؟ ئایا شیعریش وەك فەلسەفەو فکر خاوەنی مەعریفەی تایبەتە؟ کەم تازۆر لەبەشەکانی دیکەدا ئەمەمان روونکردۆتەوە، بەڵام ئەوەی دەبێ بوترێ شیعر بیرکردنەوەیەکی رەسەنە، یەکێکە لەحاڵەتەکانی مرۆڤ، بیرکردنەوەش بە مانا سوکراتییەکەی یادهێنانەوەیە، یادهێنانەوە حازرکردنەوەی رابردوو نییە، بەڵکو دەرکەوتنی بوونە لەجیهاندا، شیعر یادهێنانەوەی بوونە، رزگارکردنی جیهانە لەهەموو ماناو وێنا سەپێنراوەکان کە بەسەریدا ساغکراوەتەوە. شیعر بردنەوەی دنیایە بۆ جێی خۆی، رزگارکردنی ئەو چەمکانەشە کە سواون و بەکاردەهێنرێن. سەندنەوەی زمانە لەکۆمەڵگەو دانەوەیەتی بۆ دەست بوون، زمان کاتێك وەك خانویەك کۆمەڵگە تیایدا دائەنیشێت هەمیشە بابەت و شتە. بەڵام شیعر ئەو غەریبەی ناو زمان دەردەکات و خاوەن ماڵ دێنێتەوە کە بوونە.

«شاعیر خواوەندەکان و هەموو شتەکان خۆیان چۆنن وەها ناویان دەهێنێ، ئەم ناوهێنانە بەوجۆرە پێك نەهاتوو شتێك پێشتر ناسرابێ ناوێکی پێبدرێت، بەڵکو بەوە دەبێ کە شاعیر ناوی وشە جەوهەریەکە کە دەهێنێ و بەو ناوهێنانە لەپێشدا هەبوو ئەو ناوەی دەدرێت کە خۆی چییە، ئینجا وەك هەبوو دەناسرێت»٦

لەبەرامبەر ئەوەدا هەبوونایەتی شیعریش هەیە. کە هەبوو بانگدەکرێت بۆ ناو شیعر، لێرەدا هەوڵدەدەین گشتیتر ئەمە باس بکەین. هەرکاتێك شیعر هەبووی کردە خەمی خۆی، هەمیشە لەبەردەم دارشتنەوەی واقیعدایە، جا یان وەك خۆی یان وەك وێنا دایدەرێژێت. هەر کە شاعیر دابڕا لەبوون ئەوە لەبەردەم هەبووەکاندایە کە لەدەرەوەی خۆی دەیانهێنێ و لە میتافۆری جیاجیادا پەخشیان دەکاتەوە. شاعیر لێرەدا ناکەوێتە ناو کردەی خوڵقانەوە، بەڵکو دەکەوێتە ناو پیشەسازی و دروستکردنەوە. دروستکردنیش هەمیشە بیرێکە لەدەرەوەی مرۆڤەوە دێتە ناو مرۆڤەوە کە پێداویستییەکی جەستەیی یان سایکۆلۆژییە، مرۆڤ ناچاردەکات کە وەك هێزێك پەخشی بکات. ئەوەشی لەم کردەیەدا هەیە چێژی دەسەڵاتە، حەزی خۆپیشاندانە بۆ بەرامبەر. شارستانییەت هیچ نییە جگە لە خۆپیشاندانی مرۆڤ بۆ دەرەوەی خۆی، بەڵام هونەر بەگشتی خۆی نیشانی دەرەوە نادات، بەڵکو زەمینە دەسازێنێ بۆ هاتنەئارای بوونی شتەکان. لێرەدا بەرهەمی کارگەکان و بەرهەمی هونەری لەیەك جیادەبنەوە. ئەوەیە وا دەکات مۆنالیزا زیاتر رامانبگرێت لە بووکەشووشەیەك. شیعر لە بنەمادا پێویستییەکی رۆحییە ئەم بیرە لەدەرەوەی مرۆڤەوە نایەت. شیعر هیچ وەزیفەیەکی واقیعی و کۆمەڵایەتی نییە.، مەبەستێك نییە لەپشتی ئەوەوە هەتا بۆی بژیت. ئەوەی شیعر دێنێتە ئاراوە فشاری بوونە بۆ سەر مرۆڤ، شاعیر خۆشی نازانێ چی دەنووسێ. شیعر وەك قەدەرێك دوای هاتنە ئارای خۆی دەزانرێ چییە؟ دوای تەواوبوونی شاعیر ئینجا دەزانێ چیی نووسیوە. شیعر کە هەبوو دەبێتە مەبەستی هەر ئەوە دەگوازێتەوە کە لەبەردەممماندایە، کێشەی ئەفلاتون لەگەڵ شیعردا کێشەی بەدەنگەوە نەچوونی شیعری ئەوکاتی یۆنانە بۆ بوون. ئەوانەی پێیانوایە ئەفلاتون دژی شیعرە، هەڵەن، ئەفلاتون ئەو شیعرە دەردەکات کە شوێنی نمایشی هەبووە، بۆیە چانسێك دەداتە شیعر «ئێمە لەو هێزە سەرنجڕاکێشەی شیعر بێئاگانین، بەڵام خیانەتکردن لەحەقیقەتیش هیچ کاتێك بەڕەوا نازانێت»٧

ئەفلاتون دواتر دێت باسی ئەوە دەکات گەر شیعر توانیی بوون دابەزێنێت ئەوە ڕێگەی هەیە بێتەوە ناوشار، «کەواتە ئایا ڕەوا نییە دوای ئەوی شیعر بە بەرهەڵستی تر بەرگری لەخۆی بکات دووبارە ڕێگەی بدەین بێتەوە ناوشار»٨

ئەفلاتون خۆشی هەست دەکات شیعر لەبنەڕەتدا ئەوەنییە کە هۆمیرۆس دەیڵێت، بەڵکو دەزانێ شیعریش توانای هەڵگرتنی بوونی هەیە. بۆیە دواتر لە گفتوگۆی خواندا قسەی خۆی لە سەر شیعر دەکات، کە هەر هەمان بنەمای قسەکانی هایدگەری هەیە. «ڕەنگە بە دەمەوەچوونی هاتنی شتێك لە عەدەمی حزوورەوە بۆ ناو حزوور شیعر بێت»٩

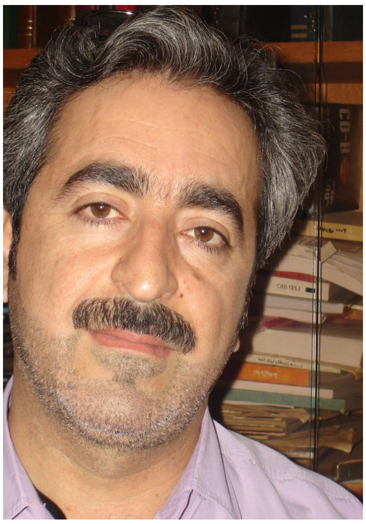

ڕێبوار سیوەیلی

ئەم وتەیە تەواوی ئەو ڕایانە ڕەتدەکاتەوە کە وتراون لەسەر ئەفلاتون، بەدەمەوەچوونی هاتنی شتێك لەکوێوەیە لە عەدەمی حزوور، واتە (بوون). حزووری یەکەم (بوون)ە، حزووری دووەم جیهانە، واتە بوون عەینی بێتەوەو لە عەدەمی خۆیەوە ئاشکرابێت و هەبوو بخوڵقێ. دواتر ئەفلاتون لەگفتوگۆی ئایۆندا، لەسەر ئەم بنەمایە باسی (دانایی شیعر) دەکات، دانایی شیعر بوونە لە شیعردا. «ئەگەر هاتوو فێری دانایی شیعر بووین بەیاسا، ئەوا دەتوانین قسە لەسەر هەموو ئەوانی دیکە بکەین»١٠

یاسا یاسایەکی کۆنکرێتی و واقیعی نییە، یاسا لێرەدا خودی (بوون)ە، واتە (بوون) هەمیشە خاوەنی مەرجی خۆیەتی بۆ دەرکەوتن، مرۆڤ دەبێت بەیاساکانی (بوون)دا بڕوات. نەک (بوون) بەیاسای خۆی بڕوێنێت.

رۆشنبیری کوردی و رۆشنبیریی شیعری

لەم پاشکۆیەدا هەوڵدەدەین رۆشنبیریی کوردی ئەم دە ساڵەی رابردوو بخوێنینەوە، کە بە (پاش راپەرین) دەناسرێن، هەڵبەتە خوێندنەوەیەکی خێرایە بۆ ئەو رۆشنبیرییە. کەوا لەم چەند ساڵەدا هەوڵیانداوە تێگەیشتنی خۆیان بۆ ئێمە بکەنە نووسین، کارەساتی گەورەش ئەوەیە پێیانوایە ئەوەی باسیان کردووە جەوهەر و هەقیقەتە، واشیان بەئێمەی خوێنەر ناساندووە، ئەم هەوڵەش هیچ نییە جگە لە خوێندنەوەیەکی ورد بۆ ئەو رۆشنبیرانەی کەوا خاوەنی بۆچوون و رووئیای تایبەتن دەربارەی شیعر، ئەمەش گەرانی ئێمەیە بۆ فیکری ئەم وتارانەو گەرانە بەشوێن بیرکردنەوەدا، نەک سەرسامیی ئێمە بێ لەئاست زمان و میتافۆرەکانی ئەم وتارانەدا، کە ئێمە کارمان لەسەرکردوون. دواتر لەرێگەی شکانی ئەم میتافۆرانەوە هەوڵمان داوە فکرو بنەمای ئەو وتارانە رۆشن بکەینەوە و دواتریش نیشانی شیعر خۆی بدەینەوە، هەتا ئەو کات ئەم وتارانە خۆیان حوکم بدەن لەسەر خۆیان، کە ئایا ئەمانە جەوهەری شیعرن، یاخود بۆچوونی سەرپێیی تاکە کەسێن؟ بەڵکو ئەمەش بکەینە سەرەتایەکیش بۆ ئەوەی بەوردی ئەم رۆشنبیرییە بخوێنینەوە، دوور لە هەر رق و لایەنگیرییەک. دیارە بۆ هەرباسێک وتارێکمان هەڵبژاردووە، کەوا ئازادانە ئیشمان تیاکردووە.

١.خەیاڵ وەک جەوهەری شیعر لای رێبوار سیوەیلی:

ئێمە لێرەدا وتارێکی (رێبوار سیوەیلی)مان وەرگرتووە بەناوی (شیعریەتی بوون)، کە هەوڵدەدەین بە وردی بیخوێنینەوە، دواتریش بەپێی ئەو تیۆرەی پێشوو لەگەڵیدا بڕۆین، هەتا بنەمای ئەم وتارە کەشف بکەین و رۆشنبیریی ئەم رۆشنبیرە رۆشن بکەین دەربارەی چییەتی شیعر. سەرەتاش پرسیار لەخەیاڵ دەکەین، ئایا خەیاڵ دەکەوێتە کوێی مرۆڤەوە؟ یا خەیاڵ سەر بەجەستەیە یان سەر بە رۆحە؟ خەیاڵ دەتوانێ چی بۆ ئێمە بکات؟ ئایا خەیاڵ پێش شیعر دەکەوێت یان شیعر پێش خەیاڵە؟ ئایا خەیاڵ مامەڵە لەگەڵ چیی شتەکان دەکات؟ ئایا خەیاڵ دەتوانێ چەمکە رووتەکان وێنا بکات؟ سەرەتا وا باشە کاری خەیاڵ بەگشتی دیاری بکەین کە ئەویش خۆی لە دوو کاری گرنگدا دەبینێتەوە.

*کردەی خەیاڵکردن: خەیاڵکردن هەمیشە کارێکە بەویستی مرۆڤە، واتە مرۆڤ دەتوانێ شارێک خەیاڵ بکات، یان خەیاڵی تەنێک بکات، جا ئەو تەنە حازر بێت بۆ ئەو، یان حازر نەبێت. مرۆڤ دەتوانێ خەیاڵی سێوێک بکات کە لەبەردەمیایەتی، بەم خەیاڵکردنەش سێوەکە لەتەنێکی واقیعیەوە دەبێتە تەنێکی وێنەیی و زەینی، واتە خەیاڵکردنی شتێکی حازر و بەردەستە، گۆرانی واقیعیەتی ئەو شتەیە بۆ وێنەیەتی، ئەو شتە کامێرای فۆتۆگراف بە وێنەکردنی واقیعە. بۆ حاڵەتی دووەم کەوا شتەکە لێرە نییە من و تۆ قسە دەکەین باسی خانوویەک دەکەین کە پێشتر دیومانە، ئەوە هەردووکمان خانووەکە کە لە خەزنەمان (زاکیرە) هەیە، حازری دەکەینەوەو خەیاڵی دەکەین، ئەم حاڵەتە حازرکردنەوەی وێنەی واقیعیەکەیە، واتە لێرەدا کامێرای فۆتۆگرافەکە وێنەی وێنەکە دەگرێ، چونکە ئەو شتە سەرەتا بۆتە وێنە لەزەینی ئێمەدا دواتر وێنەی ئەو شتە حازر دەکەینەوە.

ئێستا با بپرسین ئایا خەیاڵ دەتوانێ شتێک حازر بکات کە نەماندیوە؟ ئایا شتە پەتی و رووتەکان کە هێشتا دەرنەکەوتوون خەیاڵ چی دەکات؟ ئاشکرایە خەیاڵ ناتوانێ مامەڵە لەگەڵ چەمکە رووتەکان بکات و ناشتوانێ شتێک کە نییە بەرجەستەی بکات؟ لەوانەیە بوترێت خۆ (حۆریی دەریا) نییە، بەلام ئەمە راستیی کۆلاجە. کۆلاج حازرکردنەوەی شتە ماددییەکانە نەک هێنانی شتێک کە لە عەدەمەوە بۆ ناو حزوور. راستیی خەیاڵ بەشێکە لە جەستەی مرۆڤ و هەرتوانای وێناکردنی وێنەو خاسیەت و سیفەتی شتەکانی هەیە دوای دەرکەوتن. خەیاڵ ناتوانێ قەدی گوێزێک حازر بکات، کە هێشتا هەر گوێزەو دەرنەکەوتووە. ئەرکی دیکەی خەیاڵ بریتییە لە:

*بەخەیاڵدا هاتن: بەخەیاڵدا هاتن حاڵەتێکی ئامادەکردنی ڕووداوێکە بە بێ ویستی مرۆڤ، بۆ نموونە کاتێك گوێمان لە گۆرانییەك دەبێت، ئەو گۆرانییە دەبێتە ڕەمزێك بۆ بە خەیاڵدا هاتنی ڕووداوێك کە بەویستی ئێمە نییە، کەوا پشتگوێی بخەین. لەم بارەدا خەیاڵ بە هاوکاریی خەزنە ئەو یادەوەرییە حازر دەکات و وەك ڕووداوێك جارێکی دیکە مرۆڤ دەکەوێتەوە ناوی، واتە لە خەیاڵکردندا مرۆڤ لەواقیعدایە. بەلاّم بە خەیاڵدا هاتن مرۆڤ دەکەوێتەوە ناو واقیعێکی وێنەییەوە کە لەناو خەزنەدایە. ئێستا باپرسین ئایا ئەو یادەوەرییانەی ناو خەزنەی مرۆڤ لە کوێوە هاتوونەتە ناو مرۆڤەوە، بەدڵنیاییەوە لەڕێگای هەستەکانەوە مرۆڤ لەدەرەوەی خۆی هاتوونەتە ناوی لەگەڵ ڕووداوە فەلسەفییەکان کەوا بوون، کە دەردەکەوێت دوای تەواو بوون کە دەبێتە هەبوو، دێتە ناو خەزنەوە ئەم هەبووەش هەر هەمان بەهای یادەوەرییەکانی دیکەی هەیە، واتە هەر ڕابردووە لێرەدا مرۆڤ دەتوانێت ئەم شتانە خەیاڵ بکات و هەستیان پێبکات، خەیاڵ ڕاستی سەر بە جەستەی مرۆڤە و هەمیشە شتە جەستەییەکانیش خەیاڵ دەکات.

بەلاّم خەیاڵ هەستێکی جەستەیی بایۆلۆژی نییە، بەڵکو سەر بەجەستەی سایکۆلۆژییە واتە هەستێکی نادیارە. کاتێك من دەڵێم (گوێز) ئەوەی تۆ حازری دەکەیت لەخەیاڵتدا، ڕاستی وێنەی گوێزەکەیە نەك چییەتی گوێز. دیکارت دەمێکە ئەوەی ساغ کردۆتەوە کە دەڵێت "دەبێت ئاماژە بەوەبکەم کە خەیاڵی من ناتوانێ ماهیەتی ئەو پارچە مێوە بزانێت، ئەوەی دەیزانێت ئیدراکی منە"11

دیکارت ئەوە ڕوون دەکاتەوە، کە خەیاڵ ناتوانێ (بوون) وێنا بکات، واتە خەیاڵ پێش بوونی شتەکان نییە، بەڵکو کە (بوون) دەردەکەوێت و دەبێتە (هەبوو) ئەو کاتە خەیاڵ دەتوانێ ئەم هەبووە وێنابکاتەوە. "وێنا کردن و خەیاڵکردن شتێکیان تێدایە لەهەڵەی خۆم ئاگادارم دەکەنەوە، چونکە کاتێك خەیاڵی ئەوە دەکەم کە من شتێکم ئەوە لەواقیعدا تووشی وەهم دێم، چونکە خەیاڵکردن بریتییە لە تێڕامان لە وێنەیەك، یان شتێکی جەستەیی" 12

لێرەدا دیکارت زیاتر ئەوەمان لا جێگیر دەکات کە خەیاڵ وابەستەیە بەجەستەی شتەکانەوە، خەیاڵ هەمیشە دوای تەوابوونی (بوون) دەتوانێت (هەبوو) وێنا بکات. لێرەدا ئەوەی خەیاڵ دەیکات تەنیاوتەنیا گواستنەوەی وێنەی واقیعەکانە. ئەگەر چاو ڕەنگ و قەبارەو...هتد بگوازێتەوە، ئەوا خەیاڵ تەنها وێنەی ئەو شتە دەگوازێتەوە. هەرکاتێك خەیاڵ بکەیت دەبێت شتێکی حازر و ئامادە هەبێت لێرەوە خەیاڵ ناتوانێت (بوون) وێنا بکات، چونکە بوون خۆی واقیعی نییە، بوون بەهێز بوونێکە لەحاڵەتی پەتی خۆیدا و دەرکەوتنیشی بەدەرە لەویستی مرۆڤ، ڕۆشناییەکە مرۆڤ پێیدەگات.

"شتێك هەیە دەبێت ڕوونبکرێتەوە ئەوەش ئەوەیە ئیدراکی من بۆ بینین یان دەستلێدان یان خەیاڵ نییە هیچ شتێکی لەم جۆرە نییە، ئەگەر چی پێشتر وا دەرکەوتبوو، بەڵکو ئەوە ڕۆشناییەکە لە ڕۆشناییەکانی ڕۆح"13

ئێستا باپرسین ئایا خەیاڵ لە کوێوە وابەستەیە بەشیعرەوە؟ شیعر بە ڕووداوکردنی بوونە، واتە دەرخستنی بوونە لەدنیا خەیاڵئامێزەکەی خۆیدا، خەیاڵیش لەچوارچێوەی زماندایە. شاعیر تەعبیر لەم بوونە دەکات لەناو واقیعێکی گەمەئاسادا، لێرەدا چ زمان چ خەیاڵ و ئەفسانە جەستەن بۆ بوون، نەك جەوهەری شیعرەکە بن، چونکە جەوهەرەکە ئەو ڕۆشناییە کە ئەو ڕووداوە خەیاڵییە دەخوڵقێنێ. ئەو بیرەیە کە زمان ئاراستەدەکات و وێنەیان پێدەبەخشێت بەو شێوەی کە بوون دەیەوێت، ئەم بوونەش مەرج لەسەر جەستەکەی خۆی دادەنێ کە چۆن بێت. تێکشکانی زمان و دووبارە بنیاتنانەوەی لێرەدا ڕوودەدات. تا ئێرە تیۆرییەکەمان خستە پێشچاو، جا بادەست بکەین بە خوێندنەوەی بنەماکانی ئەم وتارە هەر لەسەرەتاوە ڕێبوار دەڵێت "ئایا دەشێت لە پرۆسەی شوناسکردنی دنیاو مانا بەخشین بە بوون پشت بەم ڕەگەزە ببەسترێت و خەیاڵ بکرێتە سەرچاوەیەکی بڕواپێکراو بۆ ناسینی دنیا"14

وشەی (مانابەخشین بە بوون) کەوا دەیداتە دەست خەیاڵ، لێرەدا بوون دەخاتە ژێر جەبری خەیاڵ و ئەوە خەیاڵە کە مانا دەداتە بوون، بەبێ ئەوەی بزانێ ئەرێ خەیاڵ چییە؟ بوون چییە؟ بە بێ ئەم وردەکارییە بوون رادەستی خەیاڵ دەکات. دواتر دێت وتەیەکی ئیمانویل مۆنەر دەهێنێ کە دەڵێت "خەیاڵ بەوەی بمانباتەوە ناو خۆمان و دامانبڕێ لەدەورووبەر، رۆڵی سەرەکیی خۆی ناگێڕێ، بەڵکو ئەو تەنیا ئەو کاتە هەڵدەستێ بە رۆڵی خۆی کە بمانخاتەوە ئەو حاڵەتە پێغەمبەرانەی لەو دیو ئاگایی و مانا سادەکانەوە پەیوەندییەك لە نێوان ئێمەو واقیعیەتی رەهادا دروستدەکات"15

دواتر خۆشی ساغدەکاتەوە دەڵێت" من ئەم جۆری دووەمی خەیاڵە ئەم پەیوەندی کردنەوەیە بەدنیاو دەوروبەرەوە بە خەیاڵێکی داهێنەر یان خەیاڵی مەعریفی ناو دەبەم"16

دواتر بۆچونەکەی خۆی پەرەپێدەدات و دەڵێت "واتە خەیاڵێك کە لە رێگەی تەجاوز کردنی ئەو ئاستی شوناسەی بەهۆی هەستەکانەوە پێیدەگەین، پەیوەندییەکی قوڵترو دڵنیاتر لەنێوان ئێمەو بووندا دەهێنێت. بوونی سادەی ئێمە بەرزدەکاتەوە بۆ سەرئاستی بوونێکی پێغەمبەرانە"17

جارێ ئەو قسەیەی مۆنیەر بە هەر دوو بارەکەدا، هەردارشتنەوەی (هەبوو)ە، چونکە خەیاڵ چ ئاراستەی دەرەوە بکرێت یان ناوەوە هەریەك پرۆسەیە ئەویش (هەبوو)ە، واتە ناوەوەش شوێنی وێنەی هەبووەکانە. خەیاڵ هەر هێندەی لەتوانادایە کە مامەڵە لەگەڵ (هەبوو) بکات نەك (خەیاڵی مەعریفی)، خەیاڵی مەعریفی هەر نییە لەهیچ فکرێکدا، مەگەر لە رۆشنبیریی کوردیدا ئەوەیە کە دەیبینین. دوایی رێبوار دەڵێت لە رێگەی دووەمەوە، واتە خەیاڵی دووەم کە ئاراستەی ناوەوە ناکرێت، بەڵکو ئاراستەی واقیع دەکرێت دەتوانین (پەیوەندی لەگەڵ بوون) بکەین. ئەم بوونەی رێبوار لە واقیعدا دایدەنێت ئاسایی بوونی راستەقینە نییە. مەبەستی رێبوار لە بوون، سروشت و دنیاو گەردوونە. کە دەشڵێ (شیعریەتی بوون) تەنها سەرابێکە بۆ ئێمە کەوا لێمان بشێوێ کەوا ئەمە ئەو بوونەیە کە لەفەلسەفەدا بەشوێنیدا دەگەرێن، وەگەرنا ناونیشانێکی ساختەیە. هەڵبەتە ئەوە یەکێکە لە نەخۆشییەکانی رۆشنبیریی کوردی کە تەنیا ناوی شتەکان دەهێنێ و هیچ بیرکردنەوەیەك لە پشتییەوە نییە. واتە کە باسی ئەفلاتون دەکات، بەس ناوەکەی دەهێنێت و ئیتر بیرکردنەوەی ئەفلاتونی لانییە. باسی فۆکۆ دەکات بەڵام هەر لە فیکری فۆکۆ تێنەگەیشتووە. رێبوار (بوون) حازردەکات لەدەرەوەی مرۆڤ وەك شتێکی واقیعی دایدەنێت، بۆیە خەیاڵیشی ئاراستە دەکات. "ئەزمونکردنی بوون چیدی قەدەرێك نییە مرۆڤ بە بێ ئیرادەی خۆی ملی بۆ کەچ بکات، بەڵکو مرۆڤ دەبێتە پەیامهێنەری بوونی خۆی، بوونی خۆی دەکاتە هونەر و دەیخوڵقێنێ"18

لێرەدا بوون بەهێز تەواو فەرامۆش دەکات. کە وەك ماتەوزەیەکی شاراوە فشار دەکاتە سەر مرۆڤ بۆ دەرکەوتن و کامڵبوون. کە مرۆڤ ئیرادەی تەسلیمی ئەم هێزە بکات. ئەم بوونە قەدەری مرۆڤە. ناسری سوبحانی زۆر جوان باسی ئەم قەدەرە دەکات کە بە ئەندازەگیری ناوی دەبات، واتە ئەو نەخشەیەی کە مرۆڤ ناچار دەکات پەیرەوی بکات بۆ بردنی مرۆڤ خۆی و بردنی دنیا بۆ باری کامڵبوون و پڕ بوون. بەڵام رێبوار ئەمە بە زەلیلیی مرۆڤ دەزانێ و دەبێت خۆمان بوونمان دروست کەین و بیکەنە هونەرو بیخوڵقێنن. ئەم بوونە، راستی واقیعییە و هیچ پەیوەندیی بەبوونی رەسەنەوە نییە. دواتر دەڵێت "متمانە نەبوون، واتە مرۆڤ لە ژیانی خۆیدا هەست بەئارامی و ئاسودەیی بکات و ئازاد بێت. واتە گەردون بەشوێن ژیانی پڕبەهاداریی خۆی بزانێت و دنیای دەوروبەری خۆی بەشوێنی دەرهێنانی خەونەکانی"19

لەسەرلەبەری ئەم وتارەی سیوەیلیدا بێ ئاگاییەکی تەواو هەیە دەربارەی شیعرو بیرکردنەوە تەنانەت وەرگیرانی دەقەکانیش تەواو نییەو کە باسی یەکێك دەکات خۆی وێنای دەکات وەگەرنا وانییە. لەشوێنێکی دیکەدا باسی ئەفلاتون دەکات کەوا ئەفسانەی لاگرنگ بووە، چونکە خەیاڵە. ئەفلاتون کەی گرنگیی بەئەفسانە

داوه؟ ئەمانە جەستەی بیرەکانی ئەفلاتونە، نەك جەوهەری بیرەکانی.

"ئەفلاتون بۆ خۆشی وەك داهێنەرێكی خەیاڵفراوان گفتوگۆکەی لەمەر (مەرگ)ە و بە گێڕانەوەی ئەفسانەیەك لەباری (نەمری)یەوە كۆتایی پێدەهێنێت و سوكرات دان بەوەدا دەنێت كە چەند جوانە مرۆڤ باوەڕ بەو ئەفسانەیە بكات واتە ئەفسانەی نەمریی"20

ئەمەش هیچ نییە جگە لەسەپاندنی وێنەکانی ناو زەینی خۆی بەسەر ئەفلاتوندا یاخود (كانت)دا. كە ئەو وتەیەی كانت دێنێتەوە كە دەڵێت" فەنتازیا پلەیەك لە عەقڵ باڵاترە"21

دیارە تەواوی فكری كانت دژی ئەوەیە خەیاڵ لەعەقڵ كاملتر بێت. چونكە ئەگەر وابایە ئەوا هیگڵ نەیدەهێشت ئەم قسەیە بگاتە ئێمە. بەڵام كاتێ كانت باسی ئەفسانە دەكات، بەوە باسی دەكات كەوا كاتێك بوون یان عەقڵ لە ئەفسانەدا خۆی نمایش دەكات ئەوا ئەم نمایشە هەبووە و عەقڵ نەبووە، واتە دەرنەكەوتووە هێشتا، نەك خەیاڵ باشترە لە عەقڵ. دیارە گەر هەموو وتارەكە بخوێننەوە ئەوا دەبێت سەرلەبەری هەڵوەشێنەوە. بەڵام ئەوەندە هەیە رۆشنبیری ئێمە هێشتا ساوایە لە بیركردنەوەدا و كەمێك زیرەكە لە وەرگرتندا. ئەمەش هیچ نییە جگە لە ئایدۆلۆژیایەكی رووت.

دواتر دێت دەڵێت"دەبێت شیعر ژیاندۆست بێت"22 دیارە دانانی مەرجی پێشوەختە بۆ شیعر، وەك ئەوە وایە تۆ وەزارەت بیت و مۆڵەت ببەخشیتە شیعر، شیعر حیزب نییە داوای لێبكەیت پەیامەكەت چییە؟ دواجار شیعر هیچ وەزیفەیەكی كۆمەڵایەتی و واقیعی نییە. كورسی نییە دەبێت وابێت بتوانین كە لەسەری دانیشتن ئەزیەتمان نەدات. بۆیە راستی خەمگینین بە هەژاریی ئەم رۆشنبیرە. خەمگینین بەسادەیی خوێنەری خۆمان كە هەمیشە فیكر ناخوێننەوە. تەنها زمان و شێوازو میتافۆرەكان دەبینن. وەگەرنا گەربەوردی بیخوێنینەوە، ئەوا زۆر جوان دەقەكانمان بۆ دەكرێنەوە. رێبوار جگە لەمانە لێكدژیی هەیە لە ناو وتارەكەیدا لە شوێنێكدا دەڵێت "شیعر رووداوێكی غەیرە مێژووییە"23 دواتر لەبیری دەچێتەوە دەڵێت" شیعری مەحوی دەبێتە سەلمێنەری مێژووی ئەدەب و قۆناغەكانی و گرنگی بە شیعر دەدرێ لەبەرئەوەی وەك كەرەستەیەك ناوەرۆكی ئەو قۆناغە مێژووییانەی ئەدەب پەردەكاتەوە"24

باشە گەر شیعر رووداوێكی مێژوویی نییە، دوایی چۆن مێژووشمان پێدەڵێت. راستی من لێرەدا كۆتایی بەم كارەساتە دەهێنم. ئەوەی هەیە جێدەهێڵم بۆ نووسەر خۆی كە سەیری خۆی بكاتەوە. رۆشنبیری ئێمە بە ئایدۆلۆژیا دەژیت، گەر حزبەكان خاوەنی ئایدۆلۆژیای حیزبی بن، ئەوا رۆشنبیران ئایدۆلۆژیای فیكر دەخۆن و ئایدۆلۆژیای فیكریش دەرخواردی خوێنەری ئێمە دەدەن. بەوئومێدەی ئەم سەردەمە كە سەردەمی ئایدۆلۆژیایە بەسەرچێ و سەردەمی بیركردنەوەی رەسەن بێتە ئاراوە. كە ئەمەش لە ناو بوونی خۆماندایە نەك دەرەوەی خۆمان.

2.زمان وەك جەوهەری بوون و شیعر لای بەكر عەلی:

دیارە نووسەر بۆ دەربڕینی مەبەستەكانی خۆی گەرانێك دەكات بەناو ئەو گوتانەی هایدگەرداو دواجاریش دارشتنەوە و شیكردنەوەیان. ئەوەی جێگەی سەرنجە لەم دارشتنەوەیەدا، نووسەر هەربەوە نەوەستاوە كەوا دەقێك بە ئارەزووی خۆی شیبكاتەوە، بەڵكو بۆچوونەكانی خۆشی دەربڕیوە دەربارەی شیعر و بوون، بۆیە ئێمە خوێندنەوەیەك دەكەین بۆ وتاری (دیدی مارتن هیدجەر نامۆ بوون لەئۆنتۆلۆژیای زمان/ شیعر) تا تێبگەین رۆشنبیری كوردی لە چ قەیرانێكدایە كە هەر لەسەرەتای سەرهەڵدانیەوە بە ئاقارێكی هەڵەدا هەنگاوی ناوە، تاگەیشتۆتە ئەمرۆكە بەسكەخشكێ دەیەوێت بڕوات. بێئاگابوون لە بوون و پێشخستنی زمان بەسەریدا. زۆر بەروونی لەم وتارەدا دیارە، هایدگەر كاتێك باسی (زمان) دەكات هەمیشە وەك جەستەیەك دەیەوێت بیخاتە ڕوو، كە هەڵگری (بوون)ە. زمان لای هایدگەر و لای شیعریش تا ئەو شوێنە گرنگە كە هەڵگری بوونە، كە

کەرەستەیەکە بۆ خەزنکردنی بیرکردنەوە، وەگەرنا بەدەر لەمە (زمان) هیچ گرنگیی نییە لە ئاست بووندا. با ئەوە بپرسین ئایا زمان پێش بوونە یان بوون پێش زمانە؟ لە راستیدا کاتێك هایدگەر دەڵێت (ئێمە لە یەکەم گفتوگۆوە هەین)25

هایدگەر بوون پێش زمان دەخات، واتە مرۆڤ لە حاڵەتی بوون بەهێزدایە، واتە هێشتا دەرنەکەوتووە، بەڵام کاتێك مرۆڤ دەکەوێتە ناو گفتوگۆوە، گفتوگۆ بەمانا رەسەنەکەی بریتییە لە بەدەمەوەچوونی مرۆڤ بۆ بەدەنگەوە هاتنی بوون، کە بوون دێت و وەك یاسایەکی هەمەکی زمان دەخاتە ژێر باری قانوونەکانی خۆیەوە، ئەوکات گفتوگۆ هەرناردنی پەیام نییە لە نێرەرەوە بۆ وەرگر، بەڵکو گفتوگۆ باسکردنی تێگەیشتنی مرۆڤە. واتە مرۆڤ کاتێك دەبێتە قسەکەر، قسە دەکات بۆ ئەوەی گوێ لە خۆی بگرێت و خۆی ببیستێتەوە. ئەویدیکە گوێی ئەگرێ بۆ ئەوەی قسە بۆ خۆی بکات، واتە حاڵەتی یەکەم، حاڵەتی قسەکردنی بوون و گوێگرتنی مرۆڤە. حاڵەتی دووەم حاڵەتی گوێگرتنە لە بوون لە باری یەکەمدا بوون فیزیکییەن دەرئەکەوێ، حاڵەتی دووەم زمان لە ئاستە ناوەکییەکەیدا دەبێتە ماڵی بوون.

ئەوەی لێرە هەیە بوون پێش زمانە و جەوهەریشیەتی، نەك هەر ئەوە، بەڵکو دایکی زمان (بوون)ە. ئەوە فشاری بوونە بۆ سەر مرۆڤ ناچاری دەکات کە شایەتی بدات لەسەر خۆی، شایەتی دان هەردەرکەوتنی بوون نییە، بەڵکو خوڵقانی زمانیشە. هەر خولقانیش نییە، بەڵکو جارێکی دیکە هەڵوەشاندنەوەی زمانی خەزنکراوی ناو خەزنەشەو جارێکی دیکە دارشتنەوەیەتی، شیعریش هەمیشە بوون دایکیەتی. شیعر بە بوون شیعرە، مادام بوون جەوهەری زمان بێت ئەوە جەوهەری شیعریشە. زمان لە دۆخی راستەقینەی خۆیدا ئەوەیە کە بوون حزووی هەیە لە ناویدا. بەڵام بەکر عەلی هەر لەسەرەتاوە دەڵێت "زمان بریتییە لە هەوارگە، بریتییە لە خانووی بوون، بەڵام ئێمە چیمان لەم خانووە کرد؟ لە ناومان بردووە لە خانووەکەمان، بەوەش زمانمان لەوە دابرا بێتە زمانێك لە رێی ئەو ئارامییەی لەو خانووەدا پێیدەگەین، ئەو خانووەی کە بوونی مرۆڤانە هەمیشە دەبێت شوانی بێت، زمانێك لە خۆیدا بوونێکی سەربەخۆی هەبێت و وەك بوون نمایندەی خۆی بکات"26

ئەوەی لێرە جێگەی تێرامانە لە پاڵ هایدگەردا، بوون دەکات بەشوانی زمان، لە کاتێکدا هایدگەر زمان دەکاتە شوانی بوون. ئەم رۆشنبیرەی هەر لەسەرەتاوە بوون فڕێدەداتە دەر و زمان وەك جەوهەر و بوون ئامادە دەکات، خەمی ئەم خەمی زمانەو دەڵێت چیمان لەم خانووە کرد، نەك خەمی بوون بخوات، چونکە ئارامیی ناو خانووەکە هی بوونە، نەك خانووەکە خۆی. واتە فەزای ناو خانووەکە فەزای بوون بێت مرۆڤ دێتە ناو ئارامییەوە. دیارە لەم وتارەدا زمان هەموو شتێکە هەتا دەرواتە سەرئەوەی کە دەڵێت "زمان دەبێتە خودی مرۆڤ"27

بەڵگەی ئەم قسەیەش بە گوتەیەکی هایدگەر دێنێتەوە کە دەڵێ (مرۆڤ هەر ساتێ بدوێ ئەو ساتە ئادەمیزادە)28 ئەوەی رۆشنە ئەوەیە، هایدگەر بوون بە حەقیقەتی مرۆڤ دەزانێ، نەك زمان، مرۆڤ کاتێك بە زمان تەعبیر لەم بوونە دەکات، ئەوا ئەم مرۆڤە دەبێتە هەبوو، واتە بە زمان دەبێتە هەبوو. لێرەدا شوناسێك وەردەگرێت چونکە لەو ساتەدا مرۆڤە کە لە هەرخۆیەتیدا دەبێت لەگەڵ بوونی خۆیدا بەم تەجەللی بوونی بوونەی جیاواز دەبێتەوە و دەبێتە مرۆڤ. دواتر هایدگەر دەڵێت "چییەتیی زمان بریتییە لە زمانی چییەتی"29 دیارە چییەتی لای هایدگەر عیبارەتە لەوەی بە زمان مرۆڤ تەعبیر لە چییەتیی شتێك بکات، واتە بوونی شتێك کە وەك ئایدیاڵی هەیە بکاتە هەبوو، ئەم تەعبیرکردنە لە چییەتیی ئەو شتە زمان دەباتەوە ناو دۆخی راستەقینەی خۆی، بەمەش چییەتیی زمان دەردەکەوێت، واتە لەو بارەدا زمان رەوایە لێی بپرسین تۆ چیت؟ ئەویش کە دەڵێت من ماڵی بوونم. بەڵام نووسەر زۆر هەژارانە لەم رستەیە رادەمێنێ و دەڵێت "واتە زمان کرۆك و چییەتی بوونە"30 لێرەوە هاوکێشەکە رۆشن دەبێت.

لەبەرئەوەی زمان جەوهەری بوونە، واتە زمان جەوهەری شیعریشە. بەمەش شیعر دەباتە ناو زمانزانی و زمانبازییەوە، واتە گەر بەم بنەمایە بێت ئەوا کام شیعر زمانبازیی تێدا بوو ئەوا ئەمەیان زیاتر شیعرەو هەرکاتێکیش زمان جەوهەری شیعر بێت، ئەوا زمانلوسی شاعیریەتییە. شاعیریەت حاڵەتی پاراستنی بوونە لە خۆیدا، شاعیریەت زمانزانی و زمانبازی نییە. زمان کەرەستەی دەستی شاعیرە هەتا وابکات تەعبیر لەم بوونە بکات و بوون بەرەو کامڵیی خۆی ببات و بیباتەوە بەردەم خۆی، نەك ئەم کەرەستەیە خودی شیعر خۆی بێت. دواتر دەڵێت "نیشتەجێبوون لەو خانووەی بینا دەکرێت، مەبەست لەو شێوازە یاساییە نییە کە پەیوەندیی بەئاسایشی نیشتەجێبووەکانی خانووەکانەوە هەیە، بەڵکو پەیوەندیی بەو نیشتەجێبوونەوە هەیە کە هەرکەس بەرپرسیارو شوێنێك دەبێت بۆ پاراستنی خانووی بوون"31

لێرەدا ئەوە رەچاو دەکەین کە مرۆڤ شوانی زمانە نەك بوون، ئەمەش شایەتی دەدا لەسەر هەژاریی بیرکردنەوەی رۆشنبیریمان و رۆشنبیری کوردی چەند گوناهبارە دەربارەی فکرو بیرکردنەوە کەوا هەمیشە راوبۆچوونە تایبەتیەکانی خۆیان وەك هەقیقەت بە ئێمە ناساندووە. ئەم وتارەی بەکر عەلی نەك هەر شەرحی هایدگەرو شیعر ناکات، بەڵکو دژی هەردووکیانە، چونکە بنەمای بیرکردنەوەی هایدگەرو جەوهەری شیعریش زۆر پێچەوانەی ئەم رایانەن کە بەکر عەلی دەربڕیوون لەسەر شیعر. ئەم رۆشنبیرەش هەمان هەڵەی رێبوار دووبارە دەکاتەوە کەوا کەرەستەکان بەجەوهەر دەزانن. خاڵی هاوبەشی نێوان ئەم دوو رۆشنبیرە ئەوەیە کەوا بوون فرێدەدەنە دەرەوە و کەرەستەکان دەکەنە جەوهەری شیعر، ئەوەی جیاوازە لە نێوان ئەم دووانەدا ئەوەیە کە یەکێکیان خەیاڵ دەکاتە جەوهەرو ئەوی دیکەیان زمان، بەڵام هەردوولا کەرەستەن نەك جەوهەر. کەرەستەن بۆ ئەوەی بوون شیعریانە دەرکەوێت. وەگەرنا کەرەستەکان بەبێ بوون هیولان لەحاڵەتی وەستاوی خۆیاندا هەروەك چۆن شوشە کاتێك لەناو سروشتایە لەحاڵەتی وەستاوی خۆیدایە. بەڵام کاتێك ئایدیاڵی پەرداخ دێت و ئەو شێوەیە لە شوشەکە داوا دەکات. هەتا ئەم ئایدیاڵە دەرکەوێت، ئەوا شوشەکە لەباری متبوونەوە دەباتە باری هیولایی. واتە لێرەدا ئەم شوشەیە گرنگە کەوا کەرەستەی دەرکەوتنی ئایدیاڵی پەرداخەکەیە، وەگەرنا ئایدیاڵی پەرداخەکە بەبێ ئەم کەرەستەیەش هەر هەیە. ئەم هەوڵەش سەرەتا واخۆی نیشان دەدات کە جەوهەری شیعر نیشانی ئێمە دەدات و وەك ئەنتی رۆشنبیری سالانی پێش خۆی خۆی نمایندە دەکات، کەوا باسی رەوانبێژی و هێنانی بەحری شیعری عەرەبی بوو بۆ سەر کوردی و وایان دانابوو دەرچوون لەم یاسایانە دەرچوونە لە شیعر، ئەم هەوڵەش دەچێتەوە سەر هەمان بنەما، بەڵام لە فۆرمێکی جیاواز تەعبیری لەم بنەمایە کردووە.

چونکە ئەوەی لەم وتارەدا جەوهەرە روخسارە، نەك جەوهەر، واتە گەر رۆشنبیرانی پێشوو روخساریان کردبێتە خودی شیعر، ئەوا ئەم رۆشنبیرەش هەمان بنەما دووبارە دەکاتەوە. ئەمەش هەمان فیشەکە کە پێش ئەو تەقاندوویانە. هەر بۆیە ئەم رۆشنبیرە هیچ ناخاتە سەر بیرکردنەوەمان، ئەوەندە نەبێت تەعبیر لە دۆخێکی سایکۆلۆژیی خۆی دەکات. واتە گەر شیعری کوردی جاران خۆی بە واقیعەوە سەرقاڵ کرد بێت، ئەوا شیعری دوای راپەڕین تەواو تەعبیر لە دۆخی سایکۆلۆژیی کورد دەکات، تەعبیر لەو لەحزانە دەکات کە دەست لە واقیع بەربدات و بڕوات، بەڵام لەبەرئەوەی ئەم رۆشتنە لە ئەنجامی تەڤ و دەرکردنەوەیە، واتە سایکۆلۆژییە دواتر یان ئەوەتا بردوویەتیەوە ناو واقیع یان بردوویەتیە ناو نەست و لەواقیعێکی وێنەییدا خۆی داناوە. واتە گەر شێرکۆ بێکەس جەستەی کوردی نیشان دابێت، ئەوە بەختیارو برادەرانی سایکۆلۆژیای کوردیان نیشان داوەو خاڵییان کردۆتەوە، ئەم حاڵەتەشیان بەهۆشیاری ناو بردووە. لەکاتێکدا خاڵی بوونەوەی سایکۆلۆژیا گەیشتنی مرۆڤ نییە بە هۆشیاریی راستەقینە، ئەوە حەقیقەتە کە خۆمان پێشانی خۆمان دەینەوەو بوونمان ئاشکرا بێت کە چین، هەر بۆیە دوای خاڵیبوونەوەی سایکۆلۆژیا مرۆڤی ئێمە جارێکی دیکە دەکەوێتەوە ناو

واقیع دەگاتەوە هەمان بەردەرگا، هەنگاو ناهاوێ بۆ ناو (من)، بەڵکو هەمیشە لەدەرەوەی خۆیەتی. لە وتارو لێکۆڵینەوە و توێژینەوەدا رۆشنبیری ئێمە دادەبەزێتە سەر رۆژنامەو گۆڤارەکان. ئەمانە نەیانتوانی نەك هەر خوێنەر بەرنە ئەوێ، بەڵکو خۆشیان هاتنەوە خوارو هاتنەوە ناو بازارەکە، چونکە لەبنەرەتدا خۆیان خەڵکی ئەوێ نەبوون، بەڵکو لە دوورەوە شتەکانیان دەدیت و تەنها ناویان دەهێنان، ناوهێنان گەورەترین کارەساتی ئەم رۆشنبیرییەیە. کەوا ناوی ئەفلاتون و سارتەرو هایدگەرو...هتد دێت، بەڵام با بپرسین..

هەمووما‌ن وەك خوێنەری ئەم رۆشنبیرییەتە، ئەی کوا بیرکردنەوەیان؟ کوا بیرکردنەوەی ئەفلاتون؟ کوا بیرکردنەوەی فۆکۆ. ئەمەش هەمووی وەك ناو و خۆدەرخستن هاتن، وەگەرنا رۆشنبیری ئێمە منداڵێکی هەژارە لە بیرکردنەوەدا، کە هەمیشە وەك حەکیمی بیرکردنەوە خۆی نیشانی ئێمەداوە.

3.جیاوازی وەك جەوهەری بوون و شیعر لای ئازاد حەمە:

یەکێکی دیکە لە رۆشنبیرانی ئەم دواییە (ئازاد حەمە)یە، دیارە ئەم رۆشنبیرە هەر لەسەرەتاوە وا خۆی نیشاندەدات کە وەك یەکێك دەربکەوێت لەدەرەوەی ئەم بازنەیەدایەو وەك رۆشنبیرێکی جیا خۆی نیشانداوە، بەڵام لێرەدا بزانین ئایا بەراست ئەم رۆشنبیرە دەکەوێتە دەرەوەی رۆشنبیری کوردی و وەك رەخنەگرێك دەردەکەوێت یان بۆ خۆشی بەشدارە لەو هەژاریی بیرکردنەوەیە، کە رۆشنبیریی کوردی پێوەی دەناڵێنێ کە هەمیشە ترسی هەیە لەکاری فیکری جیدی و سەرقاڵە بەتێکستەکانی دیکەوە؟ دیارە مەسەلەی جیاوازیی زۆر هەڵدەگرێت کە ئێمە وا بەئاسانی بەسەریدا بڕۆین. بەڵام ئەوەندەی هەیە پێ بە پێ لەگەڵ وتاری (شیعرو پۆست مۆدیرنێتی) دەڕۆین. بۆ روونکردنەوەی بنەمای ئەم وتارە و پێشاندانی، با سەرەتا بپرسین ئایا جیاوازی مەرجە بۆ هەبوو؟ ئایا هەبوو بەوە هەبووە کە جیاواز بێت لە هەبووەکانی دیکە؟ یان هەبوو بەوە هەبووە کە بوونی خۆی تیا دەرکەوتووە؟ ئایا جیاوازی دەکەوێتە ناو چ پرۆسێسێکەوە؟ ئایا جیاوازی پێش بوونە یان بوون پێش جیاوازییە؟ ئایا جیاوازی وەك مەرجی پێشینە بۆ شیعر دەبێتە جەوهەری شیعر یا خود شیعر بەچی شیعرە؟ با سەرەتا ئەو رستانە وەرگرین کە بنەمای ئەم وتارەی لەسەر بنیاتنراوە، ئازاد حەمە دەڵێت "بەڵام سەبارەت بەوەی کە چۆن تێکست وای لێکرێ راستی بڵێ نەك راستی مۆنۆپۆل بکات، ئەوە دەڵێین وتنی راستی لەتێکستدا بەهۆی هێزی جیاوازی تێکستێك لەگەڵ تێکستێکی دیدا دەردەکەوێ، کاتێ تێکستێکی دیاریکراو بەجۆری جیاواز هەوڵی پشکنین لەدیاردەیەك دەدا ئەوکات دەتوانێ هێزی جیاوازی خۆی بسەلمێنێ"32

لەم پەرەگرافەدا ئازاد بیرکردنەوەی خۆی بەیان دەکات، کەوا مەرجی شیعر وەك تێکست ئەوەیە بەرامبەر بەهەموو شیعرەکانی دیکە شتێکی جیاواز بێت. ئێستا بابپرسین ئایا شیعر کاری بەکردەی خوڵقان هەیە، یان دروستکردن؟ ئایا شیعر لەجەوهەردا کردەی خوڵقانە؟ یان دروستکردنە؟ بۆ ئەم باسە با خوڵقان و دروستکردن باس بکەین.

***کردەی خوڵقان وەك دەرکەوتنی بوون:**

ئەرەستۆ چوار عیللەت دەکاتە بنەمای کردەی خوڵقان ئەوانیش (ئایدیا و هیولا و کارا و ئامانج) بۆ شیعر ئایدیا بوونە. هیولا زمانەو کارا شاعیرە، شاعیرکارای کردەی خوڵقانی ئایدیایە، کە بوونە. بوون وەك هێزێکی فشارکەر کار لە کارای خوڵقان دەکات کە ئەویش شاعیرە. هیولا کە زمانە خۆی دەخاتە ژێر مەرجی ئایدیاکەوە. ئامانج لەکردەی خوڵقاندا هەمیشە دوایی کارە واتە کاتێك بوون دەبێتە هەبوو ئەوکاتە ئامانجەکە لەناو خۆیایەتی و دەردەکەوێت و مەبەستی ئەنتۆلۆژیی ئەو رۆشن دەبێت. هەر وەك منداڵ کە هەتا گەورە نەبێت و کامڵ نەبێت نازانێت بۆ لە دایکی بووە. ئەوەی گرنگە زەمینەی عەقڵیی هەیە، زەمینەی عەقڵی ئەو زەمینەیەیە کە کاراکە دەیسازێنی بۆ هاتنە دەرەوەی بوون. بۆ ئەوەی ئایدیا کە لەباری پەیتەوە بێتە ناو واقیعەوە لەشکلی زماندا، لەم دەرکەوتنی بوونەدا هەبوو بەوەی کە هەڵگری بوونی خۆیەتی و تەعبیر لە خۆی دەکات، ئەوکات دەبێتە

هەبوو وەك هەبوویەکی جیاواز دەردەکەوێت ئەم هێزی هاتنەدەریش لەناو بوون خۆیایەتی و لەدەرەوەی خۆی نییە. هەبوو ئاشکراکردنی بوونە بۆ ئەوەی وەك هەبوو دەرکەوێت. هەبوو کە هەمیشە بوونی هەڵگرتووە، واتە هەمیشە لە هەر خۆیەتیدایە بەرامبەر بەخۆی بەوە لەدوای دەرکەوتن جیاواز دەبێت کە خۆی لە ئامانجەکەدا دەبینێتەوە.

کردەی خوڵقان کردەی هاتنە ئارای بوونە، ئامانجی کردەی خوڵقان هەبووە کەوا لە ناو خۆیدا هەڵیدەگرێت. بەم کردەیە هونەر بە گشتی بەهای خۆی دەسەپێنێ بەسەر واقیعدا. هونەر و بەرهەمی هونەری کە ئەنجامی کردەی خوڵقانن لە کەرەستەیەکی بێ رۆحەوە خۆیان بەرزدەکەنەوە بۆ سەر ئاستی هەر بوونەوەرێکی ناو سروشت. شیعر کردەی خاڵیسی خوڵقانە.

***کردەی دروستکردن و داڕشتنەوەی هەبوو:**

کاتێك مەرجی حەقیقی شیعر خرایە هێزی جیاوازی شیعرێك لەگەڵ یەکێکی دیکەدا، بێ چەندو چوون دەکەوینە ناو کردەی دروستکردنەوە، چونکە لەم بارەدا کارا دەکەوێتە بەرامبەر کۆمەڵێك هەبوو. دەشبێت شتێکی جیاواز بهێنێتە ئاراوە لەبەرامبەر ئەواندا. ئەوا ئایدیای رەسەن دەڕوات و وێنەی هەبووەکانی دیکە دێنە ناو زەینی ئێمەوە. بەمەش راستەوخۆ دەکەوینە ناو هەبووەوە. دەکەوینە ناو دنیایەکی حازرو ئامادەوە، ئەم پرۆسەیەش لەخەزنەماندا روودەدات. خەزنە بەوەی هەڵگرتنی رووداوەکانی لە ئەستۆیە. ئیدی ئەمە رووداو بن یان فکر و ئایدۆلۆژیا، ئەوکات مرۆڤ دەبێت شتێکی تر دروست بکات. لێرەدا هەموو ئەمانە تێکدەشکێنێت و دووبارە دەیانسازێنێتەوە. ئەمەش کە جیاوازییە، هێنانی بوون نییە بۆ ناو جیهان، بەڵکو کۆلاجکردنی کۆمەڵێك هەبوو لەپێناوی جیاوازیدا. لەکردەی دروستکردندا هەمیشە ئامانج لە پێش کارەکەوەیە، بەڵام لە خۆلقاندا ئامانج دوای کارەکە دەردەکەوێت. دروستکردن هەمیشە وەزیفەیەکی واقیعی و دنیایی لە پشتە، بەڵام خوڵقان ئامانجێکی ئەنتۆلۆجی و رۆحیی هەیە کە هەمیشە لە دوای خوڵقانەوە دێت.

لە دروستکردندا بارێکی دیکە هەیە، ئەویش ئەو بیرەیە کەوا لەدەرەوەی مرۆڤ دێت، کەوا کارێکی واقیعی ناچارمان دەکات بەو کارە هەڵسین، وەك دروستکردنی کورسی، ئایدیای کورسی جەستەی مرۆڤ ناچارمان دەکات، ئامانج لێرەدا لەپێش کارەکەوەیە لەم کردەوەیەدا بوون بزرە، هەر بۆیە هەمیشە بەرئەنجامی کردەی دروستکردن وەك (شت) دەردەکەوێت و نابێتە هەبوو. هەبوو قیمەتی لەناو خۆیایەتی، بەڵام شت قیمەتی لە دەست ئەوەدایە بەکاری دەهێنێ. هەبوو بەوەی هەڵگری بوونە مانایەکی شاراوەی لە خۆیدایە کە رەهایە. بەڵام شت هەمیشە لەکاتی پێویستیدا مانایەکی واقیعی هەیە لەڕێگەی بەکارهێنەرەکانییەوە. لێرەوە ئەوەمان بۆ روونده‌بێتەوە کە کردەی خوڵقان کردەی ئاشکرابوونی حەقیقەتە، حەقیقەت لەکردەی خوڵقانەوە دێت و خۆی وەك هەبوویەکی جیاواز نیشان دەدات، بەمەش جیاوازە لە ئەوانی دیکە کە خۆیەتی، نەك بەوە جیاوازە کە ئەوان نییە، کورد لەبەر ئەوەی کوردە فارس و عەرەب و تورك نییە نەك لەبەر ئەوە کوردە چونکە فارس و تورك و عەرەب نییە. گەر جیاوازیمان کردە جەوهەری شتەکان و بوون ئەوا هەمیشە ئەوانی دیکە سەروەرن بەسەر ئێمەوە، واتە بە بێ ئەوان ئێمە نین. ئەوە بوونی ئەوانیشە ئێمەی راگرتووە نەك خۆمان، بەڵام لە راستیدا ئەوە بوونی خۆمانە هەین نەك ئەوان. لێرەدا چییەتی مەرجی جیاوازییە، نەك چۆنیەتی. "لە روویەکی ترەوە دەکرێ بووترێت راستی لەتێکستدا ئەم دەسەڵات و رەوایەتییەی بەهۆی چۆنییەتیی بەکاربردنی پەیڤەوە بەدەست دێنێ"33

وابەستەکردنی (راستی و چۆنیەتی) کرداری دروستکردن دەگرێتەوە تا ئەم پرۆسەیەش ئەنجام بدرێت دەبێت بوون دەرکرێ. ئەمە لەلایەك لە لایەکی دیکەوە بەکارهێنانی وشەی (راستی) شیاو نییە لەبری (حەقیقەت) راستی ئاماژەیە بۆ شتێك کە هەیەو جارێ ئێمە نایزانین. چونکە (حەقیقەت) ئاشکرا بوونی نهێنی شتێکی هەبوو

نییە. بەڵکو حەقیقەت حاڵەتی دەرکەوتنی بوونە لە عەدەمی حزوورەوە بۆ ناو جیهان. دواتر ئازاد حەمە وەك هاورۆشنبیرەکانی باوەری بە ئەسڵ نییە و پێیوایە لۆژیکی جیاوازی دەبێت پەیرەو بکرێت. "ئەوەی کە لێرەدا سەرنجراکێشە باسکردنی ئەوەیە، تێکشکانی لۆژیکی ناسناوە لە تێکستدا، دەرگاکردنەوەیە لە جیاوازی لە تێکستیشدا یەکەم جیاوازی کە شوێنی باسە جیاوازیی نێوان خودو ئەوی ترە"34

دواتر مەرجی بوونیش بەجیاوازی دەزانێت و جیاوازی دەکاتە جەوهەری بوون "هەڵوەشاندنەوەی ماناکانی هاوتایی و هاوکۆکی ئەوە دەردەخەن کە جیاوازی دیاردەیەکە لەناخی بووندا ئامادەیە"35

دواتر ئەم وتارەی ئازاد هەر بەوە ناوەستێ پەلدەهاوێ بۆ وتارەکەی هایدگەرو دەکەوێتە ناو هەڵەی تەفسیر کردنەوە. هایدگەر لەباسی هۆڵدرلین-دا دەڵێت "بە شیعر شیعر دەردەبرێ"36 بەلآم کاتێك ئازاد تەفسیری دەکات دەیگۆرێت و دەڵێت "کردەی شیعری هۆڵدرلینیش بەخۆی بەبێ هەڵوێستی بووناوی ناژی و هەوڵێکیشە بۆ دروستکردنی فەلسەفە بە شیعر"37

پاشان ئازاد حەمە زۆر ئاڵوز دەبێت کەوا خۆشی لە بیری دەچێتەوە کەوا سەرەتا چی نووسیوە. لە شوێنێك دەڵێت" بەم جۆرە کە زمان دەبێ بەداڵدەی بوون ئەوکات رۆڵ لە بەخێوکردنی شیعردا دەگێرێ"38

دواتر دێت بەپێچەوانەی ئەم دیدەی خۆی قسان دەکات و دەڵێت "زمانیش راستیی مێژوویی خۆی بەدەست ناهێنێ لە بواری دواندا نەبێ، واتە شیعر تەنیا لە بواری زماندا کارەکانی ئەنجام دراوەو شیاو کردنی زمانیش تەنیا لە توانای شیعردایە"39

لەباری یەکەم، زمان دەکاتە دایکی شیعر، بەلآم دوایی دەڵێت نا! شیعر دایکی زمانە. ئەمەش هەمووی نەخوێندنەوەی رۆشنبیری ئێمەیە. رۆشنبیری ئێمە بەس ئازایە لە ناوهێنانی فەیلەسوفەکان و سەرباسەکانیان. بەلآم کاتێك دێتە سەر فکر ئەوا وێرانە دەخولقێنن. ئەمەش هەمووی ئەو چێژی خۆپیشاندانەیە کە رۆشنبیر هەیەتی بۆ دەسەلآت و دەرەوەی خۆی، هەر ئەوەندە کە ئەو ببینرێ لە چاوی ئەوانیترەوە بەسە. زۆر بەئاگان لەسەر ئەویتر، بەلآم هیچ ئاگادار نین بە فیکر و فیکریش بۆ دەرەوەی خۆی لەدایك نابێت. ئازاد حەمە راستی بیرکردنەوەی نییە بەرامبەر بە شیعر، بەڵکو وەرگرتنی هەیە ئایدۆلۆژیای هەیە. بەسەرێکی دیکەوە رۆشنبیران لەهەڵەدان کە دێن بۆ قسەکردن لەسەر شیعر هەمیشە شیعری ئەم دواییە حازردەکەن تا قسە لەسەر چییەتی شیعربکەن. بەلآم بێ ئاگان لەوەی کە لە دوای (مەحوی)یەوە، یەك تاکە شاعیر نەهاتووە تەعبیری لەبوون کردبێت و لەرێی ئەوەوە رۆحی نەتەوە ئاشکرا بێ، (مەحوی) بەوە گرنگە کە لە رێگەی نیشاندانی بوونی خۆیەوە، بوونی نەتەوەش نیشان دەدات. شیعری کوردی دوای مەحوی، منداڵ بووەوە. بەوەی هەمیشە سەرقاڵە بە مەسەلە واقیعی و ئایدۆلۆژیای و سایکۆلۆژیەکان. ئەم شیعرانەش تەعبیریان لە بوون نەکردووە. هەر بۆیە دەست نادەن بۆ ئەوەی بکرێنە مەرجەع بۆ ئەوەی باسی شیعربکەین، لەویادا گوناهبارن، دواتریش مەحوی نەبینراوە، مەحوی لەناو بەرگی سۆفی و عاریف و زاهیددا زیندانی کراوە، بێئاگا لەوەی مەحوی زۆر قوڵ تەعبیر لە بوون دەکات. ئەوەی هەیە دواجار ئازادیش دەکەوێتە دەرەوەی شیعر، چونکە هەر لەسەرەتا خۆی دەکاتە دەرەوەی بوونی خۆی و چاو لە هەبوو دەکات هەتا بتوانێت جیاوازبێت، بەهیوای ئەوەی ئەم لێکۆڵینەوە زەمینەیەك بێت ئاماژەیەکی بچوك بێت بۆ هاتنی شاعیرێك کە تەعبیر لە بوون بکات، بەمە مەحویش لەو تەنیاییە رزگار بکات و لەو زیندانەش ئازادی بکات.

4.نەست وەك جەوهەری شیعر لای بەختیار عەلی:

(گەران بۆ ماناکانی دیکەی شیعر) بەتەنیاو تاریك نییە کە دەرکەوتەی بیرکردنەوەی بەختیار بێت، ئەوەندە وتاریکیشە کە رۆشنبیری کوردی دەگاتە لوتکەی قوڵبوونەوەی خۆی. ئەم وتارە تەواوی بیرکردنەوەی رۆشنبیری

کوردی تیا کۆکراوەتەوە دەربارەی شیعر. خاڵی جیاوازی ئەم وتارە لەگەڵ ئەوانی دیکە ئەوەیە واز لە دەرەوە دەهێنێت وەك واقیع و لە ناو مرۆڤدا بۆ ریشەکانی شیعر دەگەڕێت و دەیەوێت لە رێگەی بیرکردنەوە شیعر دیاری بکات. ئێستا با بزانین ناوەوەی مرۆڤ لای بەختیار یانی چی؟ یانی چی مرۆڤ کە دەڵێت من لە دیدی بەختیاردا؟ ئایا من لای بەختیار منی مرۆڤە بەتەنها یان هەموو ئەوانی دیکەیە لەگەڵ ئێمەدا؟ ئایا لەم وتارەدا شیعر تەسلیمی چ هێزێك دەکرێت؟ سەرەتا واباشە کۆمەڵێك چەمك روون بکەنەوە ئەوجا وتارەکە بخوێنینەوە.

*جەستە وەك رایەڵی پەیوەندیی مرۆڤ بە دنیاوە:

ئاشکرایە جەستەی مرۆڤ سەرەکیترین رایەڵە بۆ ئەوەی مرۆڤ لەگەڵ واقیعدا بڕوات و واقیع بێتە ناوی و ئەویش خۆی بخاتە ناو واقیعەوە، ئەوەی جەستە دەیکات ئاشکراکردنی مرۆڤە. واتە جەستە هەر تەنها ئەرکی فیزیکی نییە، یان تەنها ئەوە نییە هەست بکەین بەشتەکان، بەڵکو فکریش کە وەك یەکەیەکی رووت و پەنهان هەیە، جەستە وادەکات بیخاتە واقیعەوە، ئەمە بۆ مرۆڤ، بۆ واقیعیش جەستە هەمان کاری خۆی دەکات، واتە واقیع دەهێنێتە ناو مرۆڤەوە کە لە رێگەی هەستەوەرەکانەوە واقیع دەکرێتە زانیاری و دێتە ناو مرۆڤەوە.

ئەم زانیارییە وەك وێنە دێتە ناو زەینەوە، ئیتر کە باسی بەرد دەکەین ئێمە دەزانین شتێك هەیە رەقەو نەرم نییە، هەروەها کاتێك فکرێك دێت بە بیرماندا ئەم فکرە لە رێگەی جەستەوە دادەبەزێتە ناو واقیعیەوە، واتە جەستە کردەی رایەڵی عەینی کردنەوەی فکرو رایەڵی بەوێنە کردنی زانیاری کردنی واقیعە، گەر لەفکردا شتە رووت و پەتییەکان والێبکات کە بەرجەستەکراوبن. ئەوا لەواقیعدا وادەکات کە واقیع لەبەر جەستەییەوە بکاتە وێنەیەکی رووت. لە هەر دووبارەکەدا پڕۆسەکان کە تەواودەبن دەچنە ناو خەزنەوە کەوا نەستی مرۆڤە. نەست وەك شوێنی هەڵگرتنی یادەوەری و وەك پاڵنەری جەستەی مرۆڤ کاردەکات، نەست شوێنی ئەوانی ترە لە ئێمەدا، بە ئاگا لەوەی کاتێك بوون لە شیعرێکدا دەردەکەوێت دواتر دێتە ناو نەستەوە، تەنها بۆ یەکەم جار ئەم شیعرە وەك رووداوێکی تازەو دووبارە نەکراوە دەردەکەوێت، بەڵام کاتێك دەکەوینە دووبارەکردنەوەی ئەم شیعرە، ئەو کاتە دەکەوینە ناو دارشتنەوەی هەبوو، لەم بارەدا لاسایی خۆمان دەکەینەوە، پاشان نەست توانای سازدان و وێنەگرتنی ئەوی دیکەی هەیە، ئەویش خودە، خود وێنەی ئێمەیە لە زەینی ئەوانی تردا. خود ئەوانی دیکە بەئێمەی دەدەن بەو شێوەیەی کە لای خۆیان وێنامان دەکەن. وەگەرنا خود جەوهەری مرۆڤ نییە.

خود دواجار ئێمە دەبەستێتەوە بە دنیاوە. ئەمڕۆ دنیا شوێنی کۆبوونەوەی خودەکانە نەك جەوهەرەکان. خود دەرکەوتەی بوونی خۆمان نییە، بەڵکو دەرکەوتەی وێنای ئەوانی ترە بۆ ئێمە، ئەم خودە تەعبیر لە ئەوانی دیکە دەکات لە ناو مانا، خود وێنەی مرۆڤە، وێنەیەکی نەجوڵاو و جێگیر کە ئەوانی دیکە دەیدەنە ئێمەو دەشتوانن تێکی بدەن. لای بەختیار راستی جەوهەری مرۆڤ خودیەتی، شیعریش هیچ نییە جگە لە تەعبیر کردن لە ئەوانی دیکە، بەو شێوەی خۆمان دەمانەوێ، لای بەختیار مرۆڤ جەوهەری نییە وەك منێکی رەسەن و رەها، واتە مرۆڤ بوونێکی نییە کە وەك یەکەیەکی سادەو پەتی هەبێت و مرۆڤ بەشوێن زەمینەی هاتنە دەری ئەم منەدا بگەڕێت، بەڵکو من لای بەختیار ئەفسانەیەو مرۆڤ هەر ئەوەیە کە ئەوانی تر دیاریدەکەن چییە. خودیش ناو دەنێت رۆحی گشتی کە مرۆڤ دەبەستێتەوە بە ئەوانی دیکەوە (رۆحی گشتی هەیە رۆحی گشتی شتێك

نییە بتوانین لە یادی بکەین. هەرجارەی بەناوێکەوە دێتەوە، بەڵام دواجار هەمیشە ئاماژەیە بۆ ئەو پردەی من بە جیهانەوە گرێ دەدات. دواجار ئاماژەیە بە تۆو هەموو یادەوەرییەکانت لە ناو مندا واتێدەگەم رۆحی گشتی ئەو بەشەیە لەمندا کە من نییە)40

دواتر بەختیار دێت و تەواو ئەوە رەت دەکاتەوە کە مرۆڤ جەوهەری هەبێت، بەڵکو مرۆڤ بەبێ ئەوانی دیکە مانای نییە. واتە تۆ کاتێك هەیت کە ئەو شایەتیت بۆ دەدات. بەبێ شایەتی ئەو ئێمە نین. بۆیە دواتر دەڵێت (من ئەفسانەیەکی پێویستە بۆ ئەوەی بژین کەرەستەیەك و وشەیەکە حەقیقەتی نەبوونی خۆیمان لێ ون دەکات وشەی من جگە لەداپۆشینێك و چەواشە کردنێك، هەڵەسازییەکی ئەنقەست بۆ نەبوونی من زیاتر هیچی تر نییە)41

نەست خۆی بەشێکە لە جەستەی مرۆڤ گەر مرۆڤ لە ناو نەستا بێت کە جیهانی ئەوانی دیکەیە لە ناو ئێمەدا. هەرچی بڵێت و هەرچی بکات لە ژێر زەبری ئەوانی دیکە دایە، بەڵام ئایا بەراست مرۆڤ هەر ئەوەندەیە؟ ئایا مرۆڤ خاوەنی خۆی نییە؟ ئایا جەوهەرێك نییە دواتر من و تۆ جیابین لە یەك؟ ئایا جیاوازی مادام هەیە کە واتە شتێکی نەگۆڕو حەقیقەت بوونی نییە؟ دیارە لای بەختیار حەقیقەت نییەو حەقیقەت وشەیەکە کەوا دەمان وەستێنێ و دوامانایەو نزیکمان دەکاتەوە لە تۆتالیتاریەت. هەر لێرەشەوەیە کە منی دیکارت رەفزدەکاتەوەو دەڵێت درۆیە (من بیر دەکەمەوە... ئایا دروست منم کە بیردەکەمەوە کاتێك زمان و نەست و وێنەکان منیان حکوم کردبێت)42. بەڵام با برۆینە لای دیکارت و بزانین جەوهەری مرۆڤ چییە؟

*** من وەك جەوهەری مرۆڤ لای دیکارت**

(من وەك ئەرخەمیدس بەشوێن یەك خاڵدا دەگەڕێم)43

ئەم پنت و جەوهەرەی دیکارت بە شوێنیدا دەگەڕێت عیبارەتە لە من، منێك کە تەواو تەعبیرە لەخاڵسیی مرۆڤ، بەوەی مرۆڤ خۆیەتی و ئەوانی دیکە نییە. ئەو وێنەیە نییە کە ئەوانی دیکە بۆمان دادەتاشن، بەڵکو مرۆڤ منێکە بیردەکاتەوە. بیرکردنەوە بریتی نییە لە رێکخستن و دووبارە دارشتنەوەی ئەوانی دیکە لە ناو خۆتا. بیرکردنەوە تەواو بریتییە لەدابەزینی بوون بۆ ناو بیر. بیرکردنەوە مانەوەی مرۆڤ بەوەی کە هەمیشە تەعبیر لە شتێك دەکات کە خۆیەتی و کەسی دیکە نییە. مرۆڤ بەم بیرکردنەوەیە دەبێتە هەبوو. هەبوویەك کە خاوەنی بوونی خۆیەتی و دابڕاوە لە هەموو ئەو هێزانەی کە دەکەونە دەرەوەی خۆی، ئەم منە دوورە لە دیکتاتۆریەت وەك لە رۆشنبیریی کوردیدا وا زانراوە.

ئەم منێتییە وەعییەکی تەواوی مرۆڤە بەرامبەر بەخۆی و دەوروبەر، مرۆڤ بەمە دەکەوێتە ناو هارمۆنییەتەوە لەگەڵ سروشت و لەگەڵ هەموو مۆنادەکانی دیکە. حەقیقەت دەرکەوتنی هارمۆنییەتی عەقڵەکانە لەگەڵ یەکتر. کاتێك حەقیقەت دەردەکەوێ هەموو ئەقڵەکان پەسەندی دەکەن، چونکە هەموو عەقڵەکان یەك ئایدیاڵیان هەیەو بە یەك بنەما بیردەکەنەوە. شیعر لەمانا راستەقینەکەیدا تەعبیرە لەو هارمۆنیەتە، شیعر کۆکردنەوەی مۆنادەکانە، گەڕانەوەیە بۆ ئایدیاڵەکانی خۆیان. لە شیعردا شیانی پێکەوە بوونی عەقڵەکان هەیە، بەڵام بەختیار دەڵێت (بەوەدا وێنەی جیهان لە نێوان من و تۆ وەك یەك نییە، ئیدی بەڵگەنەویستە کە وێنەی حەقیقەتیش وەکو یەك نییە)44

راستی شیعر نەك هەر بیرکردنەوە نییە. بەڵکو رەسەنترین بیرکردنەوەشە، چونکە هەمیشە لە چییەتیی شتەکان نزیك دەبێتەوە، ئەوەیش شیعرێك جیهانی دەکاتەوە وابەستە بوونی ئەو شیعریە بە بوونەوە. بوون یەکەو بنەمای هەموو هەبووەکانە. نەك جیاواز بێت و حەقیقەت رێژەیی بێت. با نمونەیەك وەرگرین بۆ خۆمان و بۆ بەختیاریش، جەستەی مرۆڤەکان هەموویان جیاوازن، هەیە رەشەو هەیە سپی و هەیە سوور..هتد هەیە درێژو هەیە کورتە، بەوەدا کە جەستەکان جیاوازن، ئایا کەواتە هەر جەستەو خاوەنی یاسایی خۆیەتی بۆ

چارەسەرکردنی؟ دیارە نەخێر، زانستی پزیشکی هەمیشە یاسا گشتییەکانی جەستە دەدۆزێتەوە کە جەستە یەك یاسای هەیە کەوا پەیرەو دەبێت بەسەر هەموو جەستەکاندا، یاساکە راستی لە رێگەی بیرکردنەوە هاتۆتەدەر لەناو جەستەدا، ئەمەش بەهۆی خستنە بواری ئەو جەستەیەوە بووە بۆ ناو تاقیکردنەوەیەك، ئایا کەسمان دەتوانێت نکۆڵی لەمە بکات...؟

رۆحی مرۆڤیش خاوەنی یەك یاسایە، ئەم یاسایە گشتییە بەوەی هەموویان لەو شوێنەدا یەك بنەمایان هەیە. بەڵام میتافۆری رۆحەکان جیاوازە، شیعر هەمیشە شوێن ئەو بنەمایە دەکەوێت، ئەو بنەمایەش دەرهێنانی ئایدیاڵە کە رۆحەکان هەموو خاوەنی ئەون. بەمەدا هەقیقەت یەکەو ئەوەی جیاوازە روخسارە، نەك حەقیقەت نییەو حەقیقەتەکان زۆرن، بەمە بێت ئیدی مرۆڤ دەکەوێتە ناو بەرەڵاییەوە. چونکە بەم یاسایە کەوا هەمومان ئەوەی لامان هەیە حەقیقەتەو هەمووشمان ئازادین لەوەی پەیرەوی بکەین، تیرۆریستیش بەوەی پێیوایە ئەوەی لایەتی حەقیقەتەو تەواو باشە، گەروابێ تیرۆریست بەچی تاوانبار بکەین؟ راستی کێشەی ئەم وتارە ئەوەیە نەست دەکاتە جەوهەری مرۆڤ و شیعریش مرۆڤیش هەرئەوەندەی لەدەستدا هەیە کەوا ئەوانی دیکە لەناو نەستا هەڵوەشێنێتەوەو دروستیان کاتەوە. (شاعیریەت تەنیا ئارەزووی تەعبیرکردن نییە لەو شتانەی لەناوتان. بەڵکو جۆرێکە لە پیشەسازیی گەورە، شاعیرییەت تەنیا هاتنە قسەی خود نییە، بەڵکو دروستکردنێتی)45

دواتریش دێت باسی خود دەکات و دەڵێت (کە قسە لە خود دەکەین تەواو قسە لە خۆمان ناکەین، خودی ساخ و خالیس جگە لە ئەفسانەیەك زیاتر نییە)46

دواتر دێت تەواو شوێنی شیعر دیاری دەکات و دەڵێت (شیعر لە خەیاڵ و یادەوەری و زمان و قوڵاییە تاریکەکانی نەستەوە دێت)47

لەراستیدا بەتیۆرییەکانی پێشوو هەر دەتوانین ئەم وتارەشی پێ بخوێنینەوە وەك تیۆری خوڵقان و دروستکردن، بەڵام لێرەدا دەوەستین بەو هیوایەی کە خوێنەر بتوانێت وردتر ئەم وتارە بخوێنێتەوە لەپێناو ئاشکرابوونیدا.

لە کۆتاییدا تێدەگەین کە (بوون) لە رۆشنبیریی کوردیدا نەك هەر بزرە، بەڵکو بەردەوام هەوڵی داپۆشینی دراوە، بەردەوامیش زەمینە نەسازاوە بۆ دەرکەوتنی، ئەوەیش لەم چوار رۆشنبیرە دیمان، ئەوە بوو هەموویان لە یەك شوێندا بیریان دەکردەوە، شوێنێکی دیکە هەیە کە عیبارەتە لە (من)، بەبێ چوونە ئەم شوێنە هیچ ئاسان نییە رۆشنبیری کوردی بچێتە ناو قۆناغێکی ترەوە کە ئیتر بیرکردنەوە حزووری هەبێت، چونکە بیرکردنەوەی رەسەن لەم منەوە دێت، رۆشنبیریی کوردی بیرکردنەوەی هەیە، بەڵام زۆر لاوازە. سێبەری بیرکردنەوەی هەیە، لای بەختیار کە هەمیشە لەبەر دەرگاکاندا دەوەستێ، وێنەی بیرکردنەوەش هەیە، لای فاروق رەفیق کە وێنە هەیە، بەڵام ناوەرۆك نییە. وێنەی فەلسەفە هەیە، بەڵام بیرکردنەوەی فەلسەفی نییە، تا ئەو رادەیەی وێنەی فەلسەفە لەکامیراوە بڵاودەکاتەوە، بەڵام یەك زەرە بیرکردنەوەی فەلسەفی بوونی نییە. دیارە ئەم رۆشنبیریی کوردییەش وەك حیزب لایەنگرو دەروێش و ئەندام و رۆژنامەو دەزگای هەیە، دواجاریش شەبەحی هەیە. بۆ ئەم وتارە بابەتی دیکە هەبوون، لەسەر شیعر قسەیان لەسەر بکەین وەك (هاوژین مەلا ئەمین و ئاسۆ جەبارو نیهاد جامی و .....هتد) بەڵام ئەمانە راستی شەبەحی رۆشنبیریی کوردین، ئەشکەوتێکن بۆ دووبارەبوونەوەی دەنگی رۆشنبیریی کوردی.

ئێمە راستەوخۆ کەوتینە گفتوگۆ لەگەڵ رۆشنبیرەکان خۆیان، پێویستی نەدەکرد سێبەرەکانیشیان بخوێنینەوە، بەو ئومێدەی ئەم نووسینە زەمینەیەك بێت بۆ گەرانەوەی حورمەتی خوێندنەوە. کە راستی ئەوە نییە کە ئێمە دەزانین خوێندنەوە زەمینەخۆشکردنە بۆ دەق، هەتا خۆی شایەتی لەسەر خۆی بدات کە چییە؟ نەك ئێمە خەیاڵیان بکەین و وێنایان بکەین و دایانتاشین، خوێندنەوە دۆزینەوەی ئەو زەمینەیەیە کە شتەکان خۆیان تیا ئاشکرا دەکەن و خۆیان نیشانی ئێمە دەدەن.

سەرچاوەو پەراوێزەکان:

1ـ فەلسەفە چییە، مارتن هایدگەر، و: حەمید عەزیز، گۆڤاری رامان، ژمارە112ی ساڵی 2006 ، هەولێر، لاپەڕە 138.

2ـ هۆڵدەرلین و گەوهەری شیعر، مارتن هایدگەر، و: حەمید عەزیز، گۆڤاری رامان، ژمارە 104 ساڵی 2006، هەولێر، لاپەڕە 135.

3ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە 137.

4ـ دیوانی مەحوی، مەلا عەبدولکەریم مودەریس و محەمەدی مەلا کەریم، چاپی دووەم، کۆڕی زانیاری کورد، ساڵی 1984بەغداد، لاپەڕە 244.

5ـ هۆڵدرلین و گەوهەری شیعر، مارتن هایدگەر، لاپەڕە 137.

6ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە 135.

7ـ کۆمار، ئەفلاتون، و: رێبوار قارەمانی، سۆران عومەر، مەهدی چۆمانی، دەزگای وەرگێڕان، ساڵی 2006 هەولێر، لاپەڕە 498.

8ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە 498.

9ـ خوان، ئەفلاتوون، و: ئاوات ئەحمەد، زنجیرە کتێبی سەردەم، ساڵی 1999 سلێمانی، لاپەڕە 66.

10ـ ئایۆن، ئەفلاتوون، و: ئاوات ئەحمەد، چاپخانەی سیما، ساڵی 2004 سلێمانی، لاپەڕە 105.

11ـ تێڕامانی میتافیزیکانە لەفەلسەفەی یەکەم، دیکارت، و: ڕێبین ڕەسوڵ، دەزگای چاپ و پەخشی ڕێبین، ساڵی 2007 هەولێر، لاپەڕە 55.

12ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە 50.

13ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە55.

14ـ شیعریەتی بوون، ڕێبوار سیوەیلی، شیعرستان ژمارە8 ، خولی دووەم، لاپەڕە 50.

15ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە 50.

16ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە50.

17ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە51.

18ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە52.

19ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە52.

20ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە51.

21ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە51.

22ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە54.

23ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە56.

24ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە57.

25ـ هۆڵدەرلین، و: گەوهەری شیعر، مارتن هایدگەر، و: حەمید عەزیز، گۆڤاری ڕامان ژمارە 104 ساڵی 2006 هەولێر، لاپەڕە 137.

26ـ دیدی مارتن هیدجەر، نامۆ بوون لە ئۆنتۆلۆژیای زمان/ شیعر. بەکر عەلی، گۆڤاری ئازادی، ژمارە 4 ساڵی 1994 لاپەڕە 147.

27ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە 148.

28ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە149.

29ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە149.

30ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە 151.

31ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە 153.

32ـ بیری پۆست مۆدێرنیزم، ئازاد حەمە، چاپخانە، هەولێر، ساڵی 2002 لاپەڕە 342.

33ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە 344.

34ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە 345.

35ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە 342.

36ـ هۆلدرلین و گەوهەری شیعر، مارتن هایدگەر، رامان، لاپەڕە135.

37ـ بیری پۆست مۆدیرنیزم، ئازاد حەمە، چاپخانەی هەولێر، ساڵی 2002 لاپەڕە 348.

38ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە 348 .

39ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە 349 .

40ـ گەڕان بۆ ماناکانی دیکەی شیعر، بەختیار عەلی، گۆڤاری رامان، ژمارە 71ساڵی 2002 هەولێر لاپەڕە6.

41ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە7.

42ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە7.

43ـ تێڕامانی میتافیزیکیانە لە فەلسەفەی یەکەم، دیکارت، و: ڕێبین ڕەسوڵ، دەزگای چاپ و پەخشی ڕێبین، ساڵی 2007 هەولێر، لاپەڕە 43.

44ـ گەڕان بۆ ماناکانی دیکەی شیعر، بەختیار عەلی، گۆڤاری رامان، ژمارە71 ساڵی 2007 هەولێر، لاپەڕە17.

45ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە9.

46ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە10.

47ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە11.